

Ruimte gewaarborgd

Onderzoeksrapportage aanvullende opdracht Adviesgroep vmbo

Ruimte gewaarborgd

Onderzoeksrapportage aanvullende opdracht Adviesgroep vmbo

Adviesgroep vmbo
Den Haag, maart 2008

In opdracht van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,
mede namens de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

Postbus 35518
2508 CE Den Haag
telefoon: 070 302 82 50
fax: 070 346 24 09
e-mail: adviesgroepvmbo@sopo.nl
website: www.adviesgroepvmbo.nl

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	2
1. Vooraf	3
2. Samenvatting	5
3. Belangrijkste conclusies	9
4. Uw vragen, onze antwoorden	10
5. Overwegingen	37
Bijlage 1: Gevolgde werkwijze en geraadpleegde experts	39
Bijlage 2: Onderzoeksrapport bij Ruimte gewaarborgd	41

1. Vooraf

In een 'aanvullende opdracht' zoals verstrekt door OCW en LNV wordt de Adviesgroep vmbo gevraagd vier onderzoeksvragen te beantwoorden:

1. Welke ruimte kunnen scholen c.q. docenten op dit moment al benutten binnen de huidige programmastructuur (na de invoering van de geglobaliseerde examenprogramma's)?
2. In hoeverre kan de behoefte aan regionale inkleuring van programma's gerealiseerd worden binnen het 'verrijksdeel' van de examenprogramma's en welk effect heeft dit op de examinering?
3. Welke varianten zijn er mogelijk in de verhouding CE/SE en welke invloed heeft dat op de huidige examens?
4. Hoe kan de kwaliteit van het SE gegarandeerd worden bij een deels regionale inkleuring van het examenprogramma?

Aanleiding voor dit onderzoek

De afgelopen jaren hebben scholen meer ruimte gekregen – binnen de bestaande programmastructuur – om passend onderwijs te kunnen bieden aan hun leerlingen en in te spelen op regionale ontwikkelingen. Ruimte op het niveau van de programma-inhoud, het programma-aanbod en de planning van dat aanbod. De diversiteit aan beroepsgerichte programma's en de ruimte binnen deze programma's is momenteel groot. Scholen lijken de geboden ruimte echter beperkt en 'selectief' te benutten. Anderzijds blijft de behoefte aan 'eigen' programma's bij scholen bestaan.

- Er is behoefte aan een analyse of nieuwe programma-initiatieven passen binnen de onlangs geboden ruimte door de globalisering van de examenprogramma's.
- Er is behoefte aan een analyse van factoren die scholen belemmeren de geboden ruimte te benutten.

De afgelopen twee jaar is door de Adviesgroep vmbo – in opdracht van de ministers van OCW en LNV - onderzoek gedaan naar de wijze waarop scholen meer ruimte binnen de programmering geboden kan worden voor het ontwikkelen van 'eigen programma's' binnen de kaders van 'Koers VO' en 'Vmbo het betere werk'. Het gaat bij deze kaders om garanties voor kwaliteit, transparantie, toegankelijkheid, herkenbaarheid en civiel effect van het onderwijs. Garanties die nu landelijk worden gewaarborgd door zowel aan de 'voorkant' (onderwijsinhoud/de examenprogramma's en onderwijsaanbod) als aan de 'achterkant' (centrale examinering) te sturen. Zodra er meer ruimte komt binnen de programma-inhoud - voor bijvoorbeeld regionale inkleuring - zal dit door middel van een SE moeten worden geborgd.

- Er is behoefte aan een analyse op welke wijze en in hoeverre de kwaliteit van het SE (regionaal) gegarandeerd kan worden.

Onderzoeksverantwoording

Voorliggende rapportage laat zien:

- A. Waar behoeftes aan ruimte bij scholen liggen en van waaruit deze behoeftes ontstaan.
- B. Welke ruimte 'in technische zin' beschikbaar is binnen de huidige programmastructuur (na de globalisering).
- C. Op welke wijze en in hoeverre scholen beschikbare ruimte benutten.
- D. Welke belemmeringen scholen ervaren bij het benutten van de (beschikbare) ruimte.

- E. In hoeverre en op welke wijze regionale borging op dit moment vorm krijgt bij bestaande regionale programma-initiatieven.
- F. Welke modellen en methodieken denkbaar zijn om de (regionale) borging van het schoolexamen te kunnen garanderen en de mening van de scholen over de wenselijkheid en toepasbaarheid van deze modellen en methodieken.
- G. Welke varianten er mogelijk zijn in de verhouding centraal examen – schoolexamen en wat de consequenties zijn van een gewijzigde verhouding.

De vraag over de mogelijkheden voor regionale inkleuring van het verrijksdeel (vraag 2) wordt in deze rapportage niet nader uitgewerkt. Het verrijksdeel – dat alleen verplicht deel uitmaakt van het examenprogramma van de kaderberoepsgerichte leerweg – heeft een specifieke functie en bevat op *programmaniveau* weinig mogelijkheden voor een regionale inkleuring.

In november 2007 heeft de Adviesgroep vmbo gerapporteerd over de opbrengst van een zogenaamde 'quick scan' onder vmbo-deskundigen en een nadere *technische* analyse op deelaspecten door de SLO en het Cito. Dit leverde voornamelijk een indicatief beeld op dat nog niet getoetst was aan de vmbo praktijk en op effecten op met name school- en leerling-niveau. In de periode oktober 2007 – januari 2008 zijn deze bevindingen getoetst door de Adviesgroep vmbo door middel van een brede online veldraadpleging¹ onder management en docenten. Ook heeft er een aantal expertmeetings plaatsgevonden door Cito en SLO om de bevindingen van hun technische analyse te beproeven². Het resultaat van deze bevindingen hebben we verwerkt in deze nieuwe versie van 'Ruimte gewaarborgd'. Met een notitie in de vorm van 'FAQ's' hopen wij de bevindingen op een toegankelijke manier te ontsluiten. De vragen en antwoorden zijn daarbij geclusterd op basis van bovenstaande indeling A t/m G en worden voorafgegaan door een samenvatting en een overzicht van de belangrijkste conclusies. De rapportage wordt afgesloten met een aantal overwegingen die wij de staatssecretaris mee willen geven bij haar verdere koersbepaling ten aanzien van de programmering en examinering binnen het vmbo.

¹ Deze aanpak hebben we geschetst in ons Plan van aanpak van september 2007 en de aanvulling daarop van november 2007

² Zie voor de gevolgde werkwijze en geraadpleegde experts bijlage 1

2. Samenvatting

A. Waar liggen behoeftes aan ruimte bij scholen en van waaruit zijn deze behoeftes ontstaan?

Vmbo-scholen willen ruimte hebben om een programma-aanbod te ontwikkelen dat is afgestemd op interesses en mogelijkheden van de leerlingen én ontwikkelingen in het mbo en de regionale arbeidsmarkt. Scholen proberen samen met hun omgeving nieuwe antwoorden te vinden om leerplichtige leerlingen te blijven boeien en te binden aan het onderwijs. Hoewel preventie van schooluitval een belangrijk motief is, blijkt in de praktijk een diversiteit aan motieven ten grondslag te liggen aan de ontwikkeling van eigen programmavarianten. Dit heeft geleid tot een uitbundige groei van regionale initiatieven, naast het bestaande programma-aanbod van 33 beroepsgerichte vmbo-programma's (met differentiaties voor de BB, KB en GL). Meer dan tweederde van de respondenten van de vmbo-scholen geeft aan programmavarianten aan te bieden. Het gaat daarbij om zowel intrasectorale programmavarianten als om smalle – meer vakspecifieke – varianten.

Scholen betrekken - in tegenstelling tot de reguliere programma's - het vervolgonderwijs en het bedrijfsleven veelvuldig bij nieuwe programma-initiatieven.

Het beleid is er op gericht dat schooleigen/regionale programmavarianten moeten worden ingepast in de reguliere programmastructuur. Driekwart van de scholen geeft aan dat dit nauwelijks een probleem vormt. De (globaal geformuleerde) eindtermen bieden voldoende ruimte voor een eigen invulling. De behoefte aan volledig nieuwe programma's of *experimentele* programmeringsruimte lijkt op dit moment niet groot. Scholen willen wel graag extrareguliere programma's aan het eigen programma-assortiment toevoegen.

B. Welke ruimte 'in technische zin' is beschikbaar binnen de huidige programmastructuur?

De globaal geformuleerde examenprogramma's bieden scholen beduidend meer mogelijkheden om passend onderwijs te bieden aan leerlingen én/of het programma beter af te stemmen op de regionale situatie. Scholen kunnen zelf accenten leggen in het programma en eigen of regionale onderdelen toevoegen. De huidige programmastructuur werpt geen belemmeringen op voor scholen die zich als vakcollege willen gaan profileren.

Uit een analyse van beroepsgerichte programma's door de SLO blijkt dat de meeste (regionale of schooleigen) brede en smalle programmavarianten technisch gezien ondergebracht kunnen worden bij één of meerdere bestaande programma's. Dat betekent niet dat alle programmavarianten *probleemloos* zijn in te passen. Inpassing heeft soms een nadelig effect op de (logische) opbouw en/of de centrale examinering van programma's. Daarbij constateren we verschillen tussen sectoren en programma's. Ook is de programmastructuur als geheel complex en niet flexibel genoeg: zo is het switchen tussen sectoren en/of afdelingen, het bieden van een breed keuzepalet aan leerlingen en het combineren van een brede oriëntatie met een smalle uitstroom binnen de huidige structuur, lastig. Daarnaast biedt de huidige programmastructuur beperkt ruimte voor integratie van algemeen vormende vakken en beroepsvoorbereidende vakken. De behoefte hieraan – mede in het licht van ontwikkelingen in de onderbouw en in het mbo – groeit.

C. Op welke wijze en in hoeverre benutten scholen beschikbare ruimte?

Uit het online veldonderzoek blijkt dat de meeste scholen goed of enigszins geïnformeerd zijn over de ruimte die globalisering van de reguliere programma's biedt voor een eigen inkleuring. Ruim een op de vier scholen is niet op de hoogte. Binnen de scholen zijn directeuren, directieleden en vmbo-coördinatoren het best geïnformeerd. Opvallend is dat de groep docenten tot nu toe nog beperkt kennis heeft genomen van de geglobaliseerde programma's. Geïnformeerd zijn over globalisering betekent niet automatisch dat ook duidelijk is welke *mogelijkheden* voor programmavarianten of alternatieve leerroutes zijn ontstaan. Vorgelegde mogelijke programmavarianten blijken een 'eye-opener' voor scholen. De behoefte aan heldere en concrete voorlichting blijkt groot.

Een ruime meerderheid van de vmbo-scholen geeft aan dat de programmeringsruimte die de globalisering biedt voor een eigen inkleuring al wordt benut of nog zal worden benut.

Scholen passen eigen programma-initiatieven in bestaande programma's in die qua inhoud de meeste verwantschap tonen. Opvallend vaak wordt door scholen het CE van het programma Intersectoraal aangewend om hun programmavariant te examineren.

Het huidige programma-aanbod van scholen is veelal een combinatie van een – vanuit de historie gegroeid - aanbod van smal, aangevuld met bredere intra- of intersectorale programma's.

Uit ons onderzoek blijkt dat ruim een op de drie scholen én smal én breed aanbiedt. Een kwart van de scholen biedt uitsluitend brede – dat wil zeggen intra- of intersectorale – programma's aan. Ruim een op de drie vmbo-scholen heeft uitsluitend een 'smal' aanbod van louter afdelingsprogramma's. De trend naar verbreding is ingezet, maar scholen houden daar waar mogelijk naast de ingezette verbreding hun oorspronkelijke 'smalle' aanbod overeind om zo nodig maatwerk voor (kleine) groepen leerlingen te kunnen bieden.

Bij het veranderen of aanpassen van het programma-aanbod zijn de behoeftes van leerlingen en onderwijsinhoudelijke motieven van de school doorslaggevend. Ook de behoeftes van het vervolgonderwijs spelen een belangrijke rol. Daarbij staat wel voorop dat de school het gewenste aanbod ook moet kunnen organiseren.

D. Welke belemmeringen ervaren scholen bij het benutten van de (beschikbare) ruimte?

Scholen benutten – om uiteenlopende redenen - lang niet altijd de ruimte die er is. Het benutten van ruimte stuit op diverse belemmeringen, waarbij een onderscheid te maken is naar belemmeringen op beleidsniveau en belemmeringen op schoolniveau.

Als belangrijkste belemmering op beleidsniveau wordt door bijna 70% van de respondenten de wet- en regelgeving omtrent de centrale examens genoemd.

Ongeveer de helft van alle scholen in ons onderzoek geeft aan dat de inflexibele programmastructuur van het vmbo een belemmering vormt voor het benutten van programmeringsruimte. Ook de complexe programmastructuur van het vmbo wordt door de helft van de scholen als een belemmering ervaren. Eenzelfde groep beschouwt de licentiestructuur als een remmende factor. Vooral vmbo-scholen die deel uit maken van een AVO-scholengemeenschap geven dit aan.

Op schoolniveau werpen randvoorwaardelijke aspecten de nodige barrières op. Het gebrek aan ontwikkeltijd en – capaciteit wordt door ruim driekwart van de respondenten van scholen aangemerkt als een belemmerende factor bij (de implementatie van) onderwijsontwikkeling.

Ruim 70% ervaart de benodigde onderwijslogistieke aanpassingen van lesroosters en (beschikbaarheid van) onderwijsruimte als een beperking. Drie van de vijf scholen ervaren de wet- en regelgeving voor het CE of SE als een belemmering voor het benutten van de programmeringsruimte. Bij het inpassen

van een programmavariant binnen een regulier programma blijkt het CE een probleem te vormen. Inpassen in het SE van een verwant regulier programma is vaak eenvoudig. Het CE levert meer problemen op, omdat het qua context en vakspecifieke invulling vaak niet representatief is voor de programmavariant.

Ook onderhouden scholen – met name voor de reguliere programma's - nog weinig structurele relaties met het vervolgonderwijs of de arbeidsmarkt.

Ruim de helft van de scholen geeft aan dat het zicht op de behoeftes en mogelijkheden van deze doelgroepen ontbreekt. Het gebrek aan adequaat lesmateriaal wordt eveneens als belemmerend ervaren.

E. In hoeverre en op welke wijze krijgt de (regionale) borging van programma-initiatieven op dit moment vorm?

De meeste nieuwe programmavarianten zijn expliciet tot stand gekomen in interactie met het vervolgonderwijs en het bedrijfsleven. Deze partijen worden ook aangesproken om de kwaliteit van het programma en de afstemming met de arbeidsmarkt en het vervolgonderwijs te borgen. Voor de reguliere programma's is dit veel minder het geval. Bij het merendeel van de scholen ligt het afnemen van het SE van deze programma's nog exclusief op het bordje van de vmbo-school.

Scholen zijn sterk zoekende hoe organisatorisch en inhoudelijk vorm gegeven kan worden aan een meer gezamenlijke verantwoordelijkheid voor het examineren. Van het structureel in beeld brengen van behoeftes van de 'klant' van de school in het kader van een kwaliteitszorgsysteem, zijn nog weinig voorbeelden voor handen.

F. Welke modellen en methodieken zijn theoretisch denkbaar om de (regionale) borging van het schoolexamen te kunnen garanderen?

In deel F van deze notitie worden voorbeelden van decentrale en centrale vormen van kwaliteitsborging van het schoolexamen geschetst. Aan decentrale kwaliteitsborging kan vorm worden gegeven door extern ontwikkelde schoolexamens, het scholen en certificeren van betrokkenen bij schoolexamens of door het inzetten van instrumenten voor de borging en controle van de kwaliteit van de schoolexamens. Mogelijkheden voor centrale kwaliteitsborging zijn bijvoorbeeld het (verplicht) inzetten van gecertificeerde schoolexamens of examinatoren, externe legitimering van schoolexamens of terugkerend inspectieonderzoek naar de kwaliteit van schoolexamens. Deze modellen en methodieken zijn in het online onderzoek aan de scholen voorgelegd om de wenselijkheid en toepasbaarheid op schoolniveau te toetsen. De geschetste decentrale mogelijkheden voor de kwaliteitsborging van het schoolexamen worden in belangrijke mate wenselijk en toepasbaar geacht. De 'schoolinterne' mogelijkheden verdienen daarbij de voorkeur boven het betrekken van het vervolgonderwijs en het bedrijfsleven bij de ontwikkeling en de afname van examens.

Ook op de wenselijkheid en toepasbaarheid van de door ons geschetste mogelijkheden voor centrale kwaliteitsborging van het schoolexamen scoren scholen hoog. De inzet van de Inspectie en van gecertificeerde schoolexamens geniet daarbij de voorkeur boven het betrekken van externe examinatoren.

G. Welke varianten zijn er technisch gezien denkbaar in de verhouding centraal examen – schoolexamen en wat zijn de mogelijke consequenties van een gewijzigde verhouding op verschillende niveaus?

De huidige – hybride - examensystematiek in het beroepsgerichte vmbo met een schoolexamen en een centraal examen heeft zijn wortels in de voorgeschiedenis van het vmbo. In deel G van deze notitie worden de variabelen benoemd en varianten geschetst voor een gewijzigde verhouding tussen het SE en het CE. Op basis van verschuivingen in de verhouding tussen de te toetsen leerstof in SE en CE, de weging van het SE- en het CE-cijfer in het eindcijfer en het aandeel van de eindcijfers voor de algemene en de beroepsgerichte vakken in de uitslagregeling worden mogelijke varianten geschetst. Ook worden de (mogelijke) effecten van deze varianten zichtbaar gemaakt op examenniveau, schoolniveau en leerling-niveau. Naast een technische analyse hebben gesprekken met de Inspectie, een delegatie van het onderwijsveld en het management van Cevo hiervoor input geleverd.

Verschuivingen in de verhouding van de te toetsen leerstof via SE en CE in het vmbo hebben een direct effect op het karakter van het vmbo en het profiel van de verschillende leerwegen. Zij zullen moeten worden afgezet tegen de achtergrond van de invoering van het vmbo, de doelstellingen die daaraan ten grondslag hebben gelegen, het huidige verschil in functie tussen het CE en het SE en het effect op leerling-niveau.

Wijziging in de verhouding SE en CE – ten gunste van het CE - heeft ingrijpende consequenties voor de (geglobaliseerde) examenprogramma's, vermindert de ruimte die scholen hebben voor een eigen inkleuring van het beroepsgerichte programma en vermindert de mogelijkheden voor het bieden van maatwerk aan de grote diversiteit binnen de leerling-populatie in het vmbo. Dit wordt bevestigd in de expertmeetings met het onderwijsveld en de Inspectie. Vanuit de CEVO wordt dit effect in twijfel getrokken.

Het versterken van de positie van de algemene vakken binnen het vmbo in de omvang van de te toetsen leerstof binnen het CE en/of de weging gaat ten koste van het beroepsvoorbereidende karakter van het vmbo, vermindert naar verwachting de slaagkans van met name de BB-leerling en wordt zowel door de Inspectie als het scholenveld als onwenselijk aangemerkt.

Met name mogelijke effecten van een wijziging in de weging van het SE en CE moeten op basis van een kwantitatief onderzoek nader worden bepaald.

3. Belangrijkste conclusies

De huidige programmastructuur biedt scholen *in theorie* veel ruimte voor een eigen inkleuring van het programma. Scholen geven in ruime meerderheid aan deze ruimte te benutten of zijn van plan om dat te gaan doen. Ondanks de globalisering blijft de behoefte aan ruimte in de programmering bij scholen bestaan. De behoefte aan volledig nieuwe programma's lijkt daarbij niet groot. De behoefte aan programmaruimte van scholen vraagt niet zozeer om ruimte ten aanzien van de programma-inhoud, maar wel om ruimte binnen de programmastructuur. De manier waarop de programma-inhoud op dit moment is gestructureerd - gedetailleerd en exclusief gekoppeld aan leerwegen en daarbij behorende examens - belemmert scholen in het daadwerkelijk benutten van beschikbare ruimte.

Bij het daadwerkelijk benutten van deze ruimte *in de praktijk* moeten scholen verschillende belemmeringen overwinnen. De historisch gegroeide ondoorzichtige structuur van opeengestapelde, ongelijksoortige beroepsgerichte programma's vertroebelt het zicht op al aanwezige ruimte. We blijven aandacht vragen voor een al eerder aanbevolen vereenvoudiging van deze programmastructuur. Voor de wijze waarop dit zou kunnen plaatsvinden hebben we eerder voorstellen gedaan en voorbeelduitwerkingen geschetst. Naast belemmeringen in relatie tot de huidige complexe en inflexibele programmastructuur in het vmbo stuiten scholen op belemmeringen op het gebied van het centraal examen en onderwijslogistieke zaken.

Het bestaande hybride CE/SE-systeem is een gelaagd complex van checks and balances, waarin een relatief kleine verandering (in leerstofomvang, weging of uitslagregeling) meteen een relatief groot effect kan hebben in termen van verlichting of verzwaring op leerling-niveau of verruiming of beperking van de mogelijkheden voor een regionale inkleuring van het programma. Het lijkt verstandig om daarin niet overhaast te handelen, maar de tijd te nemen voor een zorgvuldige afweging. Een nadere kwantitatieve analyse (een zogenaamde 'doorrekening') van de effecten van de door het Cito voorgestelde varianten kan daarbij een goede basis vormen.

Er is een aantal veelbelovende initiatieven en ideeën over kwaliteitsborging op lokaal of regionaal niveau. Het lijkt de moeite waard om daar eens preciezer naar te kijken en de effecten daarvan ook mee te nemen in de discussie over kwaliteitsborging. Uit ons onderzoek naar de wenselijkheid van decentrale kwaliteitsborging van het SE blijkt dat vmbo-scholen de afname van het schoolexamen graag in eigen hand willen houden. Bedrijfsleven en vervolgonderwijs daarbij betrekken vindt slechts een minderheid wenselijk. De roep om landelijke ondersteuning als het gaat om het vormgeven, het afnemen en het evalueren van de kwaliteit van de schoolexamens zien we daarentegen bij een grote meerderheid van de respondenten.

4. Uw vragen, onze antwoorden

A. Behoeftes aan ruimte

Er is in de afgelopen jaren op verschillende wijzen meer ruimte geboden binnen de (beroepsgerichte) programmering van het vmbo. Onderzocht is welke behoeftes ten grondslag liggen aan de huidige (regionale) programma-initiatieven, welke programma-initiatieven op dit moment nog in ontwikkeling zijn dan wel gewenst zijn, op welk niveau deze behoeftes liggen en wie betrokken zijn (intern/extern) bij de ontwikkeling van programmavarianten. In welke behoeftes voorzien de (regionale) programma-initiatieven? En in welke (nog) niet?

- In welke mate worden op dit moment schoolspecifieke of regionale programmavarianten aangeboden?

Een ruime meerderheid van scholen biedt op dit moment programmavarianten aan. Onder een programmavariant wordt een programma verstaan waaraan schoolspecifieke of regio-specifieke onderdelen zijn toegevoegd en/of in de plaats zijn gekomen van reguliere programmaonderdelen. Vooral in de kader- en basisberoepsgerichte leerweg worden programmavarianten aangeboden, maar ook in de gemengde en theoretische leerweg van het vmbo bieden scholen varianten aan. Relatief vaak betreft het varianten van een afdelingsprogramma. Varianten van een intersectoraal programma worden relatief minder vaak aangeboden. Het is niet geheel duidelijk wat hiervan de oorzaak is. Komt dit door de 'smallere vakgerichte insteek' van veel afdelingsprogramma's in vergelijking tot de breder opgezette intra- of intersectorale programma's waardoor er minder ruimte voor eigen invulling zit in de afdelingsprogramma's en de noodzaak om een nieuwe variant te ontwikkelen groter is? Welke rol spelen daarbij de snelle technologische ontwikkelingen waardoor loopbanen en functies die vmbo-leerlingen uiteindelijk gaan vervullen steeds verder af komen te liggen van de vakgerichte afdelingsprogramma's?

- Aan welke behoeftes komen nieuwe programmavarianten vooral tegemoet?

De nieuwe programmavarianten zijn vooral ontwikkeld uit de behoefte van scholen om:

- meer maatwerk te leveren voor leerlingen;
- beter aan te sluiten op opleidingen binnen het mbo;
- leerlingen uitstel van sector- of programmakeuze te kunnen bieden;
- zich als school te profileren in de omgeving;
- in te kunnen spelen op specifieke behoeftes van 'zorgleerlingen';
- beter aan te sluiten op de wensen uit de regio.

In de praktijk blijkt dat de nieuwe programmavarianten voorzien in behoeftes van verschillende partijen. Deelnemers aan de expertmeeting geven aan dat het altijd gaat om een mix van behoeftes die op het juiste moment samenkomen: de timing is belangrijk. Veelal is er een concrete aanleiding: in de school zelf (roep vanuit docenten om aantrekkelijker onderwijs, behoefte aan uitstel van de sectorkeuze bij leerlingen, wens van de school om niet louter een jongensschool/sector of afdeling meer te zijn) maar ook daarbuiten (een enthousiaste gemeente, een nieuwe afdeling op het roc, of het bedrijfsleven dat vestigingsplannen heeft).

De behoeftes van de leerlingen en van de school zélf worden in het onderzoek het meest genoemd, maar ook het vervolgonderwijs wordt genoemd als directe aanjager van de ontwikkeling van programmavarianten. Binnen scholen noemen met name docenten beroepsgerichte vakken en

directeuren/directieleden relatief vaak 'de wens voor maatwerk' als reden voor het ontwikkelen van programmavarianten. Docenten beroepsgerichte vakken noemen relatief vaak ook de aansluiting op het vervolgonderwijs als aanleiding voor de ontwikkeling van varianten.

- Is er verschil in behoefte aan nieuwe programmavarianten per sector in het vmbo?

De programmavarianten komen in alle sectoren van het vmbo voor. De meeste varianten zijn in de sector Techniek ontstaan, op de voet gevolgd door Zorg & Welzijn en Economie. Er zijn hierbij relatief weinig intersectorale programmavarianten van de grond gekomen. Een verklaring hiervoor kan zijn dat intersectorale programma's – vanwege een andere opzet van deze programma's – van nature al meer ruimte bieden, waardoor ook varianten eenvoudiger binnen de kaders van het programma blijven.

- Is er verschil in behoefte aan smalle en brede programma's tussen groepen leerlingen of leerwegen in het vmbo?

Ruim twee op de vijf scholen biedt op dit moment alleen smalle afdelingsprogramma's aan. Een kwart van de scholen biedt alleen brede (intra- of intersectorale) programma's aan. Ruim een derde heeft een aanbod van zowel smalle als brede programma's.

Volgens de vertegenwoordigers van de scholen hebben vooral leerlingen van de BB, al dan niet met een lwoo-indicatie, behoefte aan 'smalle' programma's. Bij KB- leerlingen is deze behoefte minder groot. Uit een eerdere expertmeeting bleek dat smalle programma's ook geschikt bevonden worden voor leerlingen die al weten dat ze een verwante vervolgopleiding in het mbo willen gaan doen.

De behoefte aan 'bredere' programma's is volgens respondenten van de scholen vooral aanwezig bij leerlingen van de KB en GL. Opvallend is dat respondenten van vmbo-scholen die deel uit maken van een brede AVO-scholengemeenschap vaker benoemen dat leerlingen van de GL baat hebben bij smallere programma's. De deelnemers aan de expertmeeting gaven aan dat ook leerlingen van de BB die in leerjaar 2 nog geen keuze kunnen of willen maken, baat kunnen hebben bij een breder programma.

Hierbij moet wel worden opgemerkt dat scholen niet structureel in beeld brengen en monitoren wat behoeftes van leerlingen daadwerkelijk zijn. Er wordt nogal eens 'voor de leerling gedacht'. Een sterkere nadruk op loopbaanoriëntatie en –begeleiding vanaf de onderbouw kan bijdragen aan het zicht op de behoeftes van leerlingen: willen leerlingen zich vooral breed blijven oriënteren of is een leerling toe aan een gerichte voorbereiding op een beroepsopleiding?

- Heeft de school zicht op de behoeftes van het vervolgonderwijs en de arbeidsmarkt?

Respondenten van de scholen geven aan een redelijk tot goed zicht te hebben op de behoeftes van het vervolgonderwijs in de regio. Slechts een kleine minderheid geeft aan hier onvoldoende zicht op te hebben. Dit zicht varieert wel per functie binnen de school. Zo geven directeuren en directieleden relatief vaak aan dat de school een goed zicht heeft op de aansluiting van hun programma's op de programma's in het vervolgonderwijs. Docenten van de algemene vakken geven vaker aan hier onvoldoende zicht op te hebben.

Ook hebben scholen over het algemeen een redelijk beeld van de behoeftes van bedrijven en instellingen in hun regio. Een derde van de respondenten geeft aan hier geen of nauwelijks een beeld van te hebben. De verschillen tussen respondentgroepen binnen de school zijn hierbij miniem.

De externe oriëntatie van scholen wat betreft de reguliere programma's is over het algemeen gering. Een directe noodzaak voor een externe gerichtheid ontbreekt. De programma's worden ervaren als een 'vast gegeven'. Scholen worden minder uitgedaagd om de reguliere programma's af te stemmen op de behoeftes van het bedrijfsleven of het vervolgonderwijs.

- Welke concrete bijdrage leveren externe partijen zoals het vervolgonderwijs en het bedrijfsleven aan de programmavarianten?

In ongeveer de helft van de gevallen zijn vertegenwoordigers van het vervolgonderwijs betrokken bij de ontwikkeling van een programmavariant. Deze samenwerking varieert naar inhoud en intensiteit. Docenten van het vervolgonderwijs worden betrokken bij het ontwikkelen van het programma en de beoordeling en examinering van leerlingen. Bij de uitvoering van het programma maken vmbo-scholen gebruik van praktijklokalen van het mbo.

Bij tweederde van de programmavarianten is het bedrijfsleven op enigerlei wijze betrokken.

De meest genoemde concrete bijdrage van bedrijven is het bieden van stageplaatsen. Daarnaast geven bedrijven hun visie op de inhoud van het programma en leveren praktijkopdrachten aan. Ook voorzien bedrijven vmbo-scholen van apparatuur of lesmateriaal. In zeer incidentele gevallen zijn de bedrijven betrokken bij de examinering van deze leerlingen.

- Hoe groot is op dit moment de behoefte aan meer ruimte in de programmering en aan nieuwe beroepsgerichte programma's?

De meerderheid van de scholen geeft aan dat op hun school enige tot grote behoefte is aan meer ruimte in de programmering dan de geglobaliseerde programma's thans bieden. Een op de vijf scholen geeft aan dat die behoefte er niet is. Deze behoefte verschilt wel per functie in de school. Zo is de behoefte onder directeuren/directieleden aan ruimte in de programmering relatief groot en geven docenten algemeen vormende vakken aan dat er enige behoefte is aan meer ruimte in de programmering.

Uit de expertmeetings is gebleken dat de behoefte aan *volledig nieuwe programma's* op dit moment bij scholen niet groot lijkt te zijn. De programma's die scholen graag willen aanbieden, zijn bestaande reguliere of extrareguliere programma's die echter nog niet tot het aanbod van de school behoren. Scholen geven aan dat vooral in de extrareguliere programma's behoorlijk wat ruimte zit om nieuwe programma-initiatieven vorm te geven. Een uitzondering hierop vormen de groene vmbo-scholen die op dit moment nog geen ruimte vinden voor het vormgeven van intersectorale programmavarianten³. Scholen krijgen overigens het laatste jaar ook het signaal dat er geen experimenteerruimte wordt verleend en dat de ruimte moet worden gezocht in de bestaande beroepsgerichte programmastructuur. Mogelijk heeft dit ook een dempend effect op het nemen van initiatieven voor de ontwikkeling van volledig nieuwe programma's. Het daadwerkelijk kunnen nemen en benutten van de beschikbare ruimte is echter een tweede. Scholen ervaren daarbij verschillende belemmeringen (zie ook D.)

³ Het wetsvoorstel Planningsvrijheid voorziet in de mogelijkheid van intersectorale programma's voor de groene sector.

B. Beschikbare ruimte in 'technische zin'

De afgelopen jaren hebben scholen meer ruimte gekregen – binnen de bestaande programmastructuur – om maatwerk te kunnen ontwikkelen voor hun leerlingen en in te spelen op regionale ontwikkelingen. Ruimte op het niveau van de programma-inhoud, het programma-aanbod en de planning van dat aanbod. Op basis van een analyse is nagegaan welke mogelijkheden de bestaande programmastructuur in technische zin biedt voor eigen programmavarianten van scholen. Welke ruimte is nu voor scholen beschikbaar in het – geglobaliseerde - beroepsgerichte programma-aanbod van het vmbo?

- Welke *nieuwe* mogelijkheden bieden de geglobaliseerde programma's?

De globalisering van de examenprogramma's heeft onder meer tot gevolg dat:

- de centraal te examineren exameneenheden voor een langere periode 'vastliggen', waardoor meer rust in de programmaopbouw is ontstaan en scholen weten waar ze de komende jaren aan toe zijn;
- de exameneenheden voor het schoolexamen globaal zijn omschreven waardoor scholen een eigen invulling kunnen geven aan de inhoud van exameneenheden of specifieke accenten kunnen leggen in het programma;
- scholen extra exameneenheden aan het programma kunnen toevoegen, zoals onderdelen van andere programma's of onderdelen die de school zelf (in overleg met de regio) heeft ontwikkeld.

De globaal geformuleerde examenprogramma's bieden scholen kortom meer mogelijkheden om maatwerk te leveren aan leerlingen én/of het programma beter af te stemmen op de regionale situatie. Scholen kunnen voor het SE-deel zelf bepalen hoeveel tijd wordt besteed aan exameneenheden, zodat eigen accenten gelegd kunnen worden.

Overigens zijn de extrareguliere programma's en de programma's in de sector Groen nog niet geglobaliseerd.

- Zijn nieuwe programmavarianten in te passen in de bestaande geglobaliseerde programma's?

Ja. Op basis van een analyse van programma's is gebleken dat de meeste (regionale of schooleigen) programmavarianten technisch gezien ondergebracht kunnen worden bij één of meerdere bestaande programma's. Vooral de extrareguliere programma's – zoals Intersectoraal of Techniek breed – blijken opvallend vaak onderdak te kunnen bieden aan nieuwe programmavarianten van scholen. Dat betekent niet dat alle programmavarianten probleemloos zijn in te passen in de huidige programmastructuur. Technisch gezien is er veel mogelijk; het effect op de (logische) opbouw van het programma of de (representativiteit van de centrale) examinering is echter wisselend.

Scholen geven zelf ook in meerderheid aan voor programmavarianten niet meer ruimte in de programmastructuur nodig te hebben: hun initiatieven zijn eenvoudig in te passen in de bestaande programmastructuur. Wel geven scholen aan meer ruimte nodig te hebben voor de afsluiting en examinering van hun programma-initiatief en zijn er andersoortige belemmeringen waar scholen tegenaan lopen (zie ook D: belemmeringen).

- Kan aan de beoogde 'vmbo-vakcolleges' vorm worden gegeven binnen de huidige programmastructuur?

Ja. De vmbo-vakcolleges zijn – in de voorgestelde vorm - volledig inpasbaar in de huidige programmastructuur. De huidige wet- en regelgeving biedt voldoende ruimte voor het vormgeven van een sterk praktijkgerichte leerroute in het vmbo die al in de onderbouw start. Hoewel er gesproken

wordt van een experiment, is er geen experimenteerruimte nodig voor deze leerroute. Jongeren worden voorbereid op het behalen van het vmbo-diploma en – worden op onderdelen – ook al voorbereid op het mbo-niveau. Wel worden er nieuwe titels geïntroduceerd: 'technisch gezet en technisch meester', die door de deelnemende bedrijven worden erkend. Gestreefd wordt eveneens naar erkenning van deze titels door het vervolgonderwijs in de vorm van bijvoorbeeld EVC.

- Bieden reguliere en extrareguliere programma's dezelfde mogelijkheden voor eigen inkleuring?

Nee. Hoewel beiden in een uniform stramen zijn vormgegeven en geformuleerd, zijn er – wat betreft inkleuringmogelijkheden - aanmerkelijke verschillen tussen de reguliere en de extrareguliere programma's. Dit valt voor een belangrijk deel te verklaren vanuit de ontstaansgeschiedenis. De reguliere programma's zijn voortgekomen uit bestaande – op basis van eindtermen geformuleerde - programma's. De extrareguliere programma's zijn ontstaan vanuit de leerplannen die experimentescholen hebben opgesteld. Dit heeft tot gevolg dat de opzet van de extrareguliere programma's sterk verschilt van de reguliere programma's. Bij de extrareguliere programma's hebben de algemene vaardigheden uit de preambule een centralere rol gekregen, evenals loopbaanoriëntatie en -begeleiding. In tegenstelling tot de reguliere programma's wordt in de extrareguliere programma's expliciet aandacht besteed aan sectoroverstijgende vaardigheden (zoals methodische vaardigheden, ICT-vaardigheden en presentatievaardigheden) die binnen verschillende contexten aan bod komen. Ook beroepsoriënterende vaardigheden komen tot hun recht in de contexten. Het didactisch concept van de extrareguliere programma's – leren door te doen, vaak in de vorm van projecten - sluit daarbij beter aan op de competentiegerichte aanpak van het mbo. Dit in tegenstelling tot de reguliere programma's die sterk 'lineair' zijn opgezet met de nadruk op vakinhouden (vooral in de sector Techniek) en waarbij de beroepsvoorbereiding in gegeven contexten plaatsvindt.

De flexibele opzet van het programma Intersectoraal maakt de variatiemogelijkheden van dit programma zeer groot. Scholen kunnen kiezen uit verschillende uitstroomvarianten, keuzedelen en verschillende contexten waarbinnen leerlingen hun kennis en vaardigheden kunnen ontwikkelen. Ook andere extrareguliere programma's bieden scholen meer mogelijkheden een eigen 'keuzemenu' samen te stellen en te variëren in contexten. Een dergelijke opzet stimuleert scholen om de ruimte binnen het programma te benutten en creatief te zoeken naar mogelijkheden om maatwerk voor leerlingen te leveren.

- Zit er verschil tussen de verschillende sectoren qua geboden ruimte?

Ja. Programma's binnen de sectoren Zorg & Welzijn, Groen en in iets mindere mate Economie bieden beduidend meer ruimte voor programmavarianten dan de programma's in de sector Techniek. Dit hangt sterk samen met het verschil in karakteristiek van de programma's binnen de verschillende sectoren. Binnen de sector Techniek zijn relatief veel 'smalle' programma's te onderscheiden die hun historie hebben in de oude 'maakindustrie' en hierdoor sterk vakspecifiek zijn ingekleurd. De beroepsvoorbereidende functie van de beroepsgerichte programma's staat centraal. Dit biedt minder ruimte voor eigen inkleuring. Hier tegenover staan bijvoorbeeld de programma's in de sector Zorg & Welzijn en Groen die breder – en minder vakspecifiek - van opzet zijn en dan ook meer ruimte bieden voor eigen inkleuring. Bij deze programma's staat beroepsvoorbereiding meer in dienst van persoonlijke en maatschappelijke vorming. Opvallend is ook dat juist binnen deze sectoren de behoefte aan experimentele programma's de afgelopen jaren het minst groot is geweest. De meeste ruimte lijken echter de intersectorale programma's te bieden, niet alleen vanwege het bredere spectrum, maar ook door de gekozen opzet en opbouw van deze programma's.

C. Ruimte ervaren en benutten

De overheid heeft de scholen de afgelopen jaren meer programmeringsruimte geboden. Er zijn echter signalen dat de geboden ruimte door scholen beperkt en 'selectief' wordt benut. Onderzocht is hoe scholen omgaan met beschikbare programmeringsruimte. Hoe ervaren scholen zélf de ruimte en nemen ze deze ruimte ook?

- Zijn scholen op de hoogte van de ruimte die is ontstaan door de recente globalisering?

Minder dan een kwart van de scholen geeft aan volledig op de hoogte te zijn van de toegenomen ruimte die de geglobaliseerde programma's bieden voor een eigen inkleuring. De helft van de scholen is zich enigszins bewust van de ruimte die globalisering van de reguliere examenprogramma's biedt. Ruim een op de vier scholen is niet op de hoogte.

Binnen de scholen zijn directeuren, directieleden en vmbo-coördinatoren het best geïnformeerd.

Opvallend is dat de docenten juist minder goed op de hoogte zijn van de ruimte die is ontstaan voor een eigen inkleuring. Het is vooral deze groep die tot nu toe nog beperkt kennis heeft genomen van de geglobaliseerde programma's.

Van de deelnemers aan de expertmeeting met scholen die een programmavariant aanbieden, geeft een krappe meerderheid aan dat er door de globalisering niet meer ruimte ontstaat voor hun variant in de programmastructuur. De verklaring hiervoor is dat de meeste van deze initiatieven vorm krijgen binnen de extrareguliere programma's. Deze programma's zijn nog niet geglobaliseerd. Een minderheid voorziet dat de recente globalisering wel meer ruimte biedt voor hun variant.

Op de hoogte zijn betekent niet automatisch dat ook duidelijk is welke *mogelijkheden* scholen door de globalisering hebben gekregen. Vorgelegde mogelijke programmavarianten blijken een 'eye-opener' voor scholen. De roep om heldere en concrete voorlichting blijft groot. Deels wordt hierin voorzien door de ontwikkelde 'handreikingen voor het schoolexamen'. Deze geven scholen zicht op een mogelijke invulling van de ruimte binnen het schoolexamen op basis van de geglobaliseerde eindtermen; ruimte die benut kan worden. Daarnaast is er behoefte aan concrete voorbeelden van mogelijke (alternatieve) programmavarianten en leerroutes en de consequenties hiervan voor bijvoorbeeld het Programma voor toetsing en afsluiting. Ook informatie over alternatieve manieren om ruimte te benutten (het wegwerken van leemten, verrijkingstof voor een betere aansluiting op het mbo, loopbaanoriëntatie e.d.) wordt door scholen op prijs gesteld.

- Wordt de ruimte die door de globalisering is ontstaan ook benut en, zo ja op welke wijze?

Een ruime meerderheid van de vmbo-scholen geeft aan dat de programmeringsruimte die de globalisering biedt voor een eigen inkleuring al wordt benut of nog zal worden benut. Vmbo-scholen die deel uit maken van een AVO-scholengemeenschap geven in iets mindere mate aan deze ruimte te (gaan) benutten. Opvallend is dat directeuren, directieleden en coördinatoren vaker aangeven de ruimte te (willen) benutten dan docenten. Daarbij moet in ogenschouw genomen worden dat juist docenten op dit punt te maken hebben met een informatieachterstand.

Voorbeelden van manieren voor het benutten van de ruimte in de programmering die in de Expertmeetings naar voren zijn gekomen zijn het aanbieden van de opleiding voor Basisveiligheid VCA, het behalen van een digitaal rijbewijs (ECDL), voorbereidingstrajecten op een vervolgopleiding in het mbo (zoals 'Zin in onderwijs') en het toevoegen van regionale beroepsgerichte elementen ('Piping in de

petrochemie') aan een programma. Ook vormen van buitenschools leren worden toegevoegd aan het programma.

Scholen ontdekken dat het inrichten van een multifunctionele leeromgeving mogelijkheden biedt om programmaonderdelen van binnen én buiten de sector toe te voegen en uit te wisselen. Deze leeromgevingen kunnen tevens het integreren van algemeen vormende vakken en beroepsoriënterende vakken verder stimuleren.

Invoering van nieuwe programmaonderdelen heeft op de werkvloer de nodige consequenties. Over het algemeen kan geen gebruik gemaakt worden van een algemeen PTA, maar moet er een PTA op maat opgesteld worden waarbij rekening gehouden wordt met verschillen binnen een groep leerlingen of programma. Ook vragen individuele leerroutes om een goed leerlingvolgsysteem en begeleiding. Daarnaast moeten leerlingen een goed overzicht krijgen van de mogelijkheden die een school biedt.

- Op welke manier passen scholen programmavarianten in de huidige structuur?

Een belangrijk deel van de scholen heeft programmavarianten ingepast in de oude – niet geglobaliseerde – programmastructuur, al dan niet in het kader van een experimenteerstatus. Het blijkt dat een aantal bestaande programma-initiatieven – technisch gezien - nu makkelijker inpasbaar is binnen de geglobaliseerde examenprogramma's. Dat is – met het oog op het aflopen van de verleende experimenteerstatus van een aantal scholen - een belangrijke ontwikkeling. Dat betekent dat vernieuwingen in de programmastructuur zélf vorm kunnen krijgen, en dat scholen geen ontheffingen nodig hebben om eigen initiatieven te realiseren.

Scholen passen eigen programma-initiatieven in bestaande programma's in die qua inhoud het meeste verwantschap tonen. Dit zijn over het algemeen afdelings- of intrasectorale programma's. Inpassen in het SE van een verwant regulier programma is vaak geen probleem. Een aantal scholen loopt met name aan tegen belemmeringen wat betreft de verplichte centraal te examineren exameneenheden van deze programma's. Uit de programma-analyse blijkt dat de mogelijkheden om voor de leerling een consistent en herkenbaar programma te maken sterk verschillen per gekozen programma.

Enkele programma's kunnen worden aangeboden op basis van een experimentele status en hoeven derhalve (nog) niet te worden ingepast in de huidige programmastructuur.

- Bieden scholen ook een ruime keuze aan hun leerlingen?

Uit ons onderzoek blijkt dat ruim een op de drie scholen én smal én breed aanbiedt. Een kwart van de scholen biedt uitsluitend brede – dat wil zeggen intra- of intersectorale – programma's aan. Ruim een op de drie vmbo-scholen heeft uitsluitend een 'smal' aanbod van louter afdelingsprogramma's. Ook andere onderzoeken laten zien dat de trend naar verbreding in het programma-aanbod is ingezet: scholen bieden intra- of intersectorale programma's aan of een combinatie van smalle en brede programma's. Dat laatste betekent overigens niet dat elke leerling in een sector de volle breedte aan keuzemogelijkheden heeft. Ruim tweevijfde van de scholen die zowel smalle als brede opleidingsprogramma's aanbieden geven aan dat leerlingen ook daadwerkelijk een keus hebben tussen een smal of breed programma in dezelfde richting of sector. Naast de ingezette verbreding houden deze scholen hun oorspronkelijke 'smalle' aanbod overeind om zo nodig maatwerk voor (kleine) groepen leerlingen te kunnen bieden. Op drie van de vijf van dergelijke scholen is er echter geen keuzemogelijkheid tussen smal of breed in dezelfde richting.

Scholen maken zelf keuzes, afhankelijk van hun visie op het vmbo en de functie van de beroepsgerichte programma's. Is dit vooral voorbereidend en opleidend richting mbo en arbeidsmarkt of vooral oriënterend naar de toekomst? Intersectorale programmavarianten bieden scholen daarbij meer

mogelijkheden om traditionele keuzepatronen van jongens en meisjes en van autochtonen en allochtonen in het vmbo te doorbreken.

De keuzemogelijkheden van leerlingen worden verder bepaald door de licenties van de school en de organisatorische mogelijkheden om een programma-aanbod vorm te geven.

- Wat is doorslaggevend bij de bepaling van het programma-aanbod van de school?

De eerste initiatieven van verbreding van het onderwijsaanbod (zoals de komst van de intrasectorale programma's) kwamen vaak voort uit bedrijfseconomische motieven; een school had onvoldoende kritische massa om een afdeling overeind te houden en ging over tot intrasectoraal om de sector te behouden voor de school. Latere programma-initiatieven leken met name te ontstaan op basis van ideologische motieven en behoeftes van leerlingen en arbeidsmarkt.

In ons online veldonderzoek geven de respondenten aan dat bij het vaststellen van het programma-aanbod vooral de behoeftes van leerlingen en de onderwijsinhoudelijke motieven van de school een rol spelen. Daarbij gaat het dan met name om motivatie en verschil in leerstijl van leerlingen, de behoefte aan structurele loopbaanoriëntatie en begeleiding ter voorbereiding op het maken van een bewuste keus voor vervolgonderwijs, en de mogelijkheid tot het uitstellen van keuzes. Het nieuwe programma-aanbod moet de aantrekkelijkheid van het onderwijs voor leerlingen vergroten. Ook de behoefte van het vervolgonderwijs wordt door scholen van belang gevonden bij het samenstellen van het onderwijsaanbod. Daarbij staat wel voorop dat de school het gewenste aanbod ook kan organiseren. Bedrijfseconomische motieven van de school worden veel minder vaak als reden genoemd. Ook richt slechts een kleine groep zich op het perspectief van de arbeidsmarkt. Het onderwijsaanbod moet in dit kader inspelen op de behoefte aan breed inzetbare en flexibele vakmensen met een goede werkhouding.

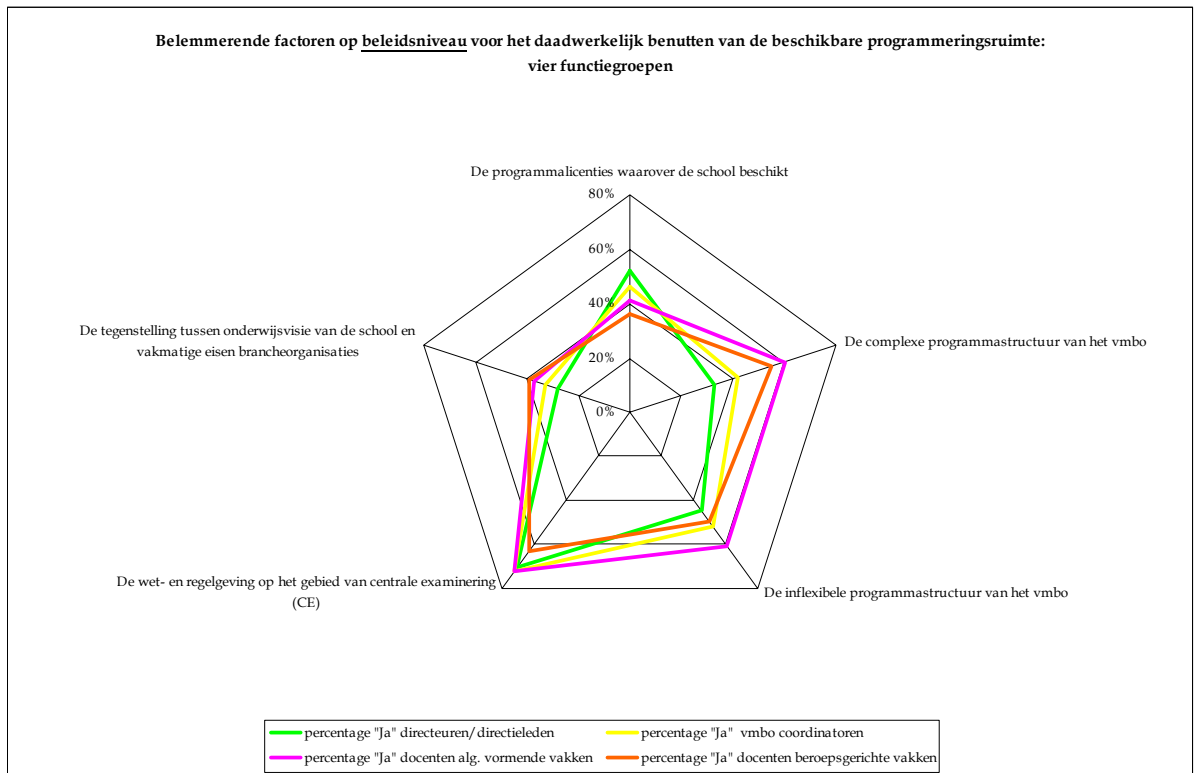
Vanzelfsprekend neemt ook – in het kader van de voorzieningenplanning – de invloed van de regio op het programma-aanbod toe. In regionale arrangementen wordt een evenwichtige spreiding van het programma-aanbod over de samenwerkende vmbo-scholen nagestreefd.

D. Belemmeringen voor het benutten van ruimte

In technische zin hebben scholen op dit moment vrij veel ruimte voor inkleuring van het beroepsgerichte programma en de samenstelling van een gevarieerd programma-aanbod. Scholen maken niet altijd gebruik van deze mogelijkheden, ondanks de behoefte daartoe. Onderzocht is wat scholen hierbij belemmert. Welke belemmeringen spelen er op beleidsniveau en schoolniveau voor een eigen (regionale) inkleuring?

- Welke belemmeringen op *beleidsniveau* weerhouden scholen van het benutten van ruimte?

In het online onderzoek is de respondenten gevraagd welke belemmeringen op beleidsniveau scholen ervan weerhouden om ruimte in de programmering te benutten. Onderstaande grafiek maakt voor de vier functiegroepen in de school de antwoorden op deze vraag zichtbaar.

Wet- en regelgeving op gebied van centrale examinering

Als belangrijkste belemmering op beleidsniveau wordt door bijna 70% van de respondenten de wet- en regelgeving omtrent centrale examens genoemd.

Scholen willen een programma examineren op een wijze die aansluit bij de wijze waarop het onderwijs vorm heeft gekregen in de bovenbouw van het vmbo. Scholen ervaren daarbij de verplichtingen van het CE als een belemmering. Dit betreft vooral scholen die meer competentiegericht hebben gewerkt en zijn overgegaan tot integratie van AVO-vakken binnen de beroepsgerichte vakken. Ook scholen die leerlingen meer keuzevrijheid hebben gegeven ten aanzien van de context waarbinnen zij bepaalde kennis en vaardigheden hebben ontwikkeld geven aan met het CE in de problemen te komen.

Inflexibele programmastructuur van het vmbo

Ongeveer de helft van alle scholen in ons onderzoek geeft aan dat de inflexibele programmastructuur van het vmbo een belemmering vormt voor het benutten van programmeringsruimte.

Als illustratie beschrijven we enkele voorbeelden die uit de expertmeeting naar voren zijn gekomen. Scholen willen hun programmering graag flexibel vormgeven en leerlingen brede keuzemogelijkheden bieden. Veel scholen kiezen voor 'smal waar het moet en breed waar het kan' als uitgangspunt. Idealiter zouden leerlingen na een brede oriëntatie (in bijv. leerjaar 3) in leerjaar 4 ook nog smal moeten kunnen uitstromen. Of na een bredere oriëntatie moeten kunnen veranderen van programma en/of sector. In de praktijk blijkt dit echter lastig te organiseren binnen de huidige programmastructuur. Met name scholen die in de onderbouw van het vmbo bewust kiezen voor samenhang tussen vakken, lopen tegen problemen aan wanneer zij dit willen doortrekken naar de bovenbouw.

Ook op het moment dat scholen de AVO-vakken willen integreren met de beroepsgerichte vakken, stuiten zij op problemen in de programmastructuur. De inhoud van de AVO vakken – waarbij vakinhouden niet direct gekoppeld worden aan contexten - en het afzonderlijke CSE maken integratie lastig.

Complexe programmastructuur van het vmbo

Ook de complexe programmastructuur van het vmbo – met 33 beroepsgerichte programma's vormgegeven in 3 leerwegen, vier sectoren en intersectoraal – wordt door de helft van de scholen als een belemmering ervaren. Voor scholen is het onduidelijk waar het landelijke programma-assortiment uit bestaat, welke mogelijkheden het biedt en welke ontbrekende programmalicenties binnen hun onderwijsvisie van belang zouden kunnen zijn. Scholen zien door de bomen het bos niet meer. Vaak zijn vakgroepen niet op de hoogte van de schoolinterne mogelijkheden en de ruimte die er is binnen de programma's voor een regionale inkleuring van het programma. Ook is er onvoldoende zicht op de – ingrijpende - ontwikkelingen in het aansluitend vervolgonderwijs en op welke wijze het vmbo daar goed op aan zou kunnen sluiten

Licentiestructuur

Het reguliere programma-aanbod van vmbo-scholen is veelal 'historisch' gegroeid. De – soms beperkte - programmalicenties waarover een school beschikt, bepalen én beperken de keuzemogelijkheden van leerlingen binnen het (landelijke) beroepsgerichte programma-aanbod. Door bijna de helft van de scholen wordt de licentiestructuur als belemmerend ervaren. Vooral vmbo-scholen die deel uit maken van een AVO-scholengemeenschap geven dit aan.

Het in sommige regio's gebruikelijke 'uitruilen' van sectoren en afdelingen over verschillende scholen heeft ook tot gevolg dat scholen hun leerlingen geen breed keuzepalet aan kunnen bieden. Een beperkt aanbod van een school maakt brede oriëntatie en het switchen tussen programma's en/of sectoren moeilijk. De geografische ligging van de school is een belangrijk keuzecriterium. Leerlingen wisselen niet snel van school en maken een keus uit het aanwezige aanbod van de eigen school. Dit hoeft niet het aanbod te zijn dat het beste past bij zijn/haar mogelijkheden en interesses. Ook is de verbinding met de actuele situatie in de regio soms moeilijk te maken op basis van het bestaande programma-aanbod van de school.

Scholen moeten in een regionaal arrangement het aanbieden van een aanvullend regulier of extraregulier programma aanvragen. In gebieden waar een regionaal arrangement moeizaam van de grond komt, is het niet mogelijk om extrareguliere programma's of aanvullende reguliere programma's aan te bieden.

De licentie-eisen voor het aanbieden van extrareguliere programma's zijn recent aangescherpt. Scholen ervaren het als een belemmering dat zij meerdere onderliggende afdelingslicenties in huis (op locatieniveau) moeten hebben voor programma's of uitstroomvarianten van programma's.

Tegengestelde belangen

De invloed van brancheorganisaties op de inhoud van het beroepsgerichte vmbo-programma is in sommige sectoren erg groot. Binnen bepaalde – met name technische - beroepsgerichte platforms spelen de branches een belangrijke inhoudelijke en/of financiële rol. Ook in de uiterlijke verzorging en de horeca hebben de branches veel invloed.

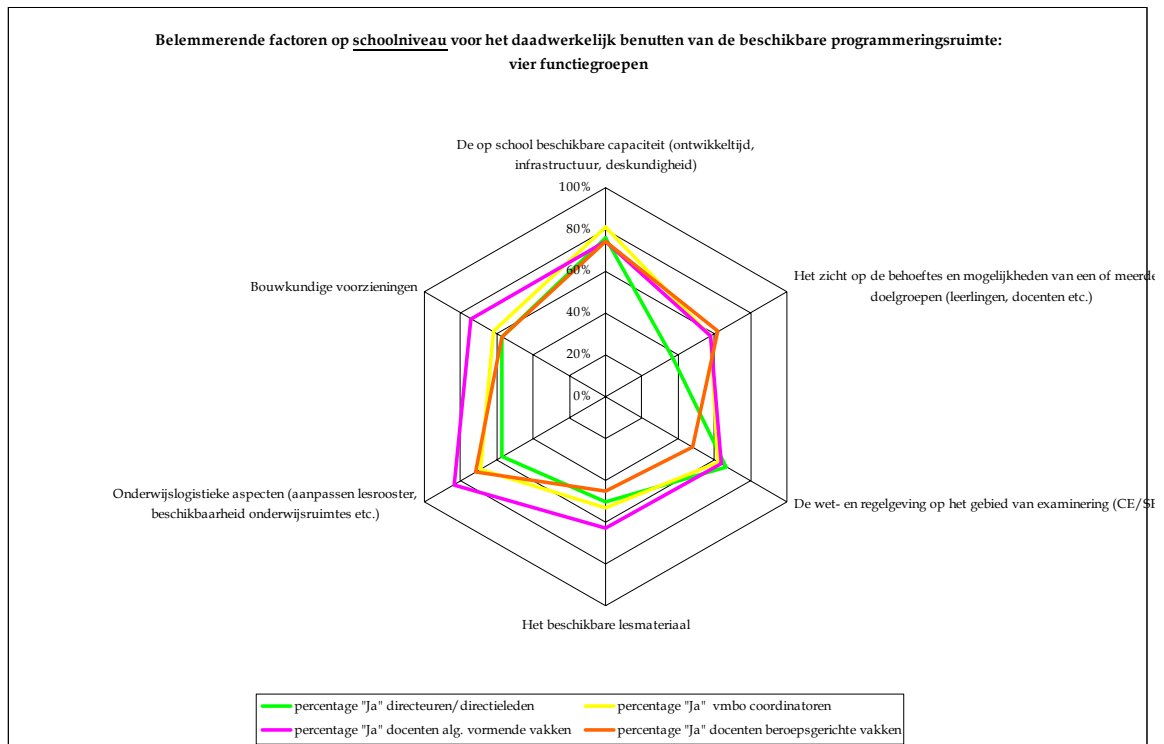
De meer vakmatige eisen die het vervolgonderwijs of (samenwerkingsverbanden van) de branches stellen, staan soms in contrast met de onderwijsvisie van de scholen. Ook lopen de wensen van bijvoorbeeld het midden- en kleinbedrijf en grote ondernemingen nogal eens uiteen. Meer dan een derde van de respondenten ervaart dit als een belemmering om programmeringsruimte daadwerkelijk te benutten. Daar staat tegenover dat branches ook concreet bijdragen aan de opleiding, door bijvoorbeeld stages beschikbaar te stellen voor vmbo-leerlingen.

Naast deze belemmeringen uit het onderzoek is uit de expertmeeting met een beperkt aantal scholen gebleken dat ook de aard en opzet van de lerarenopleiding als een knelpunt wordt ervaren. Leraren worden in hun optiek te smal opgeleid. Dit geldt met name voor docenten van de beroepsgerichte

vakken die hierdoor niet gewend zijn om over de grenzen van het eigen vakgebied heen te kijken. Daarbij bestaan grote verschillen *tussen* lerarenopleidingen.

- Welke belemmeringen op schoolniveau weerhouden scholen van het benutten van ruimte?

In het online onderzoek is de respondenten tevens gevraagd welke belemmeringen op schoolniveau scholen ervan weerhouden om ruimte in de programmering te benutten. Onderstaande grafiek maakt voor de vier functiegroepen in de school de antwoorden op deze vraag zichtbaar.

Beschikbare capaciteit

Het gebrek aan ontwikkeltijd en – capaciteit wordt door ruim driekwart van de respondenten van scholen aangemerkt als belemmerende factor bij (de implementatie van) onderwijsontwikkeling. Het ontwikkelen van een nieuwe programmavariant vraagt ontwikkeltijd. Er moeten contacten gelegd worden met het vervolgonderwijs en bedrijven en instellingen in de regio. Het ontwikkelen van leerplannen is geen routineklus voor de scholen. Ook moeten docenten bijgeschoold worden. Leraren zijn vaak ‘smal’ opgeleid en hierdoor niet altijd voldoende toegerust voor ‘bredere’ programma’s. De invoering van de verplichte onderwijstijd in het VO – en het verscherpte toezicht hierop – geeft scholen in de praktijk minder ruimte voor ontwikkeltijd voor docenten. Het management lijkt hier via een gericht taakbeleid (nog) geen adequaat antwoord op te hebben.

Onderwijslogistieke aspecten

Programmavarianten vragen om onderwijslogistieke aanpassingen van lesroosters en (beschikbaarheid van) onderwijsruimte. Ook heeft het aanbieden van varianten gevolgen voor de clustering van leerlingen en de verdeling van leerlingen over programma’s en leerwegen. Daarbij is de vaak gewenste flexibele programmering moeilijk te organiseren binnen een van oudsher traditioneel – klassikaal –

onderwijssysteem. Ruim 70% van de scholen ervaart dit als een belemmerende factor voor het daadwerkelijk nemen van de ruimte.

Bouwkundige voorzieningen

Schoolgebouwen voldoen niet altijd aan de eisen die extrareguliere programma's of programmavarianten stellen. Soms zijn bouwkundige voorzieningen nodig die – naast tijdrovende vergunningen – ook de nodige investeringen vergen. Ook het inventaris voldoet niet altijd aan de eisen die nieuwe initiatieven vergen. Ruim 60% van de respondenten ondervindt hiervan de hinder bij het benutten van programmeringsruimte.

Wet- en regelgeving op het gebied van examinering

Drie van de vijf scholen ervaren de wet- en regelgeving voor het CE of SE als een belemmering voor het benutten van de programmeringsruimte.

Een nieuw programmaonderdeel inpassen binnen een regulier programma betekent dat zowel in het SE (PTA) als in het CE het reguliere programma qua inhoud en context leidend is, met als gevolg voor het CE dat:

- een leerling binnen een 'gesimuleerde' situatie of binnen een meer 'theoretische omgeving' moet laten zien wat hij/zij binnen een 'authentieke/praktijkgerichte situatie' heeft geleerd;
- een leerling CE moet doen binnen een voor hem/haar onbekende context. Voor met name BB leerlingen is de transfer van opgedane kennis en vaardigheden binnen een specifieke context naar een andere context moeilijk;
- een leerling zich kennis en vaardigheden eigen moet maken (omdat dit centraal geëxamineerd wordt) die nauwelijks een relatie hebben met of meerwaarde bieden voor zijn programma (en/of route naar het vervolgonderwijs) en zeker niet representatief zijn voor de gevolgde programmavariant.

Scholen lossen dit nu op door een deel van het programma in te vullen met examentraining voor het CE. Het CE wordt daarbij ervaren als 'noodzakelijke ballast'.

Naast belemmeringen ten aanzien van het CE noemen scholen belemmeringen op het gebied van het SE die met name flexibele programmering lastig maken. Het switchen tussen en combineren van programma's in de bovenbouw is moeilijk te organiseren omdat:

- scholen een PTA maken voor een vastgesteld beroepsgericht programma voor 2 jaar en/of scholen het PTA te *gedetailleerd* maken;
- een examenprogramma oorspronkelijk gebaseerd is op 960 uur onderwijstijd en het volledige programma waarin centraal examen wordt gedaan via het CE of het SE moet worden afgedekt. Hoewel de globalisering van eindtermen meer mogelijkheden biedt voor het 'indikken' van het examenprogramma – en er dus meer studiebelastinguren vrijkomen voor eigen invulling van het programma – blijft er relatief weinig tijd over voor het combineren van het programma met andere programmaonderdelen.

Zicht op behoeftes doelgroepen

Om goed te kunnen bepalen welk onderwijsaanbod – strategisch gezien – het best past bij een school, is het van belang dat de school zicht heeft op in- en externe behoeftes en mogelijkheden van de verschillende doelgroepen. Dan gaat het met name om leerlingen, docenten, management, vervolgonderwijs en regionaal bedrijfsleven. Ruim de helft van de scholen geeft aan dat het zicht op de behoeftes en mogelijkheden van dergelijke doelgroepen ontbreekt.

Scholen werken – zeker waar het de reguliere programma's betreft - nog niet als vanzelfsprekend samen met de omgeving. In veel gevallen hebben scholen geen zicht op de ontwikkelingen in de omgeving

van de school. In andere gevallen is dit zicht er wel, maar wordt dit niet vertaald in de strategische koers van de school. Ook is er huiver om 'verantwoording' af te leggen aan de regio voor de keuzes die de school maakt. Vmbo-scholen, vervolgonderwijs en bedrijven en instellingen zijn nog geen natuurlijke partners van elkaar in de regio.

Lesmateriaal

Nieuwe programma's vragen ook om nieuw lesmateriaal omdat bestaand materiaal veelal niet geschikt is, vanwege de weinig flexibele opzet en aanbodgerichtheid van het materiaal.

Docenten beschikken niet altijd over de expertise om zelf materialen te ontwikkelen. Ruim de helft van de scholen geeft aan dat het niet beschikbaar zijn van voldoende en goed lesmateriaal docenten sterk belemmert in het initiëren van nieuwe ontwikkelingen.

Naast de bovengenoemde belemmeringen op schoolniveau hebben deelnemers aan de expertmeetings aangegeven dat het scholen ook ontbreekt aan *visie en innovatiekracht*. Het ontwikkelen van een nieuwe programmavariant vraagt om een visie van de school en zicht op de mogelijkheden die er zijn als het gaat om het benutten van geboden ruimte. De capaciteit – en het noodzakelijke brede draagvlak – om nieuw beleid te kunnen maken is bij vmbo-scholen beperkt (in verband met onder andere een gebrek aan tijd, geld en/of innovatiebereidheid). Ook laten scholen zich nogal eens belemmeren door 'vermeende wet- en regelgeving'. Er leven behoorlijk wat misvattingen over 'wat moet en wat mag'. Daarnaast worden docenten weinig betrokken bij de onderwijsinhoudelijke keuzes van de school en is er vanuit het management niet altijd voldoende aandacht en tijd voor de begeleiding van docenten bij de implementatie van vernieuwingen.

E. Examinering van (regionale) programmavarianten

Een belangrijk deel van de bestaande regionale programmavarianten is ontwikkeld binnen toegekende experimenteerruimte. In de experimenteerperiode zijn scholen zelf verantwoordelijk geweest voor de examinering van deze programmavarianten. Omdat recentelijk centrale examens voor (het merendeel van) deze programma's zijn ontwikkeld, is de ontheffing voor de centrale examens komen te vervallen. Op welke wijze hebben scholen invulling gegeven aan de kwaliteitsborging en examinering van deze programma's?

- Hoe en met wie geeft men vorm aan de kwaliteitsborging en de examinering van deze programma-initiatieven?

Scholen die een experimentele status hebben gekregen voor hun variant hebben zelf vorm en inhoud moeten geven aan de kwaliteitsborging van deze initiatieven. Het centrale ijkpunt – het CE – was op deze varianten tot voor kort niet van toepassing. Scholen zijn op zoek gegaan naar interne en externe mogelijkheden voor het 'valideren' van de kwaliteit van het programma. Door enerzijds intern een aantal initiatieven te nemen zoals het bijscholen van docenten, het onderling laten observeren van lessen ('critical friends'), en het 'auditen' van de docenten (in het kader van het kwaliteitszorgsysteem) en door anderzijds ook organisaties als Q5 en ondersteuningsinstellingen bij het programma te betrekken. Dit schooljaar moeten deze scholen een SPE⁴ (als proefexamen) afnemen, een voorloper van het CSPE. Duidelijk zal moeten worden in hoeverre dit SPE past bij de invulling die de school heeft gekozen voor het intersectorale programma.

4 Schriftelijk en praktisch examen, de voorloper van het cspe (centraal schriftelijk en praktisch examen). Het SPE heeft de status van een schoolexamen.

De meeste programmavarianten zijn tot stand gekomen in interactie met het bedrijfsleven en – in iets mindere mate – met het vervolgonderwijs. Deze partijen worden ook aangesproken om de kwaliteit van het programma en de afstemming met de arbeidsmarkt en het vervolgonderwijs te borgen. Met het vervolgonderwijs gebeurt dat bijvoorbeeld in de vorm van portfoliogesprekken, projectbeoordelingen van het schoolexamen of het hanteren van een doorstroommonitor. De leerlingen hebben zélf ook baat bij deze betrokkenheid van het roc. Soms worden leerlingen ‘bij voorrang’ aangenomen of mogen op een hoger mbo-niveau instromen. Bedrijven worden uitgedaagd om ‘leerarrangementen’ af te sluiten met de school en uitgenodigd bij de beoordeling van een ‘meesterproef’ of andere proeven van bekwaamheid. Hoewel deze voorbeelden zich nog niet op grote schaal voordoen, zijn de ervaringen van de scholen hoopgevend.

Daarnaast worden de vmbo-leerlingen in het mbo – in het kader van ‘nazorg’ - nog gevolgd. Hiervoor worden zowel leerlingen zélf als het vervolgonderwijs bevraagd in de vorm van leerling-vragenlijsten, doorstroommonitoren of checklisten en dergelijke.

De extrareguliere programma’s en de eigen programmavarianten dagen scholen uit om organisaties van buiten de school meer te betrekken bij de kwaliteitsborging. Voor de reguliere programma’s is dit veel minder het geval. Bij het merendeel van de scholen ligt het afnemen van het SE veelal nog exclusief op het bordje van de vmbo-school. Scholen zijn nog sterk zoekende hoe organisatorisch en inhoudelijk vorm gegeven kan worden aan een meer gezamenlijke verantwoordelijkheid voor het examineren. Ook is er huiver om ‘verantwoording’ af te leggen aan de regio voor de keuzes die de school maakt. Wel wordt bij de totstandkoming en de beoordeling van de sectorwerkstukken wat vaker over de muren van de eigen school heen gekeken. Van het structureel in beeld brengen van behoeftes van de ‘klant’ van de school in het kader van een kwaliteitszorgsysteem zijn nog weinig voorbeelden voor handen. Ook uit eerder onderzoek voor ‘Voortvarend vmbo’ is gebleken dat scholen ambivalent staan ten opzichte van een grotere betrokkenheid van het bedrijfsleven en het vervolgonderwijs bij de kwaliteitsborging van het vmbo, zeker als deze verplicht wordt opgelegd. Ook waren scholen in meerderheid van mening dat nieuwe programma’s bij voorkeur landelijk worden vastgesteld en dat het centraal examen de beste waarborg is voor de kwaliteit van dergelijke programma’s.

F. Modellen en methodieken voor borging van het schoolexamen

Deze vraag is nauw verbonden met de vraag naar varianten in de verhouding SE en CE (zie G). De mate en soort van kwaliteitsborging in het SE worden voor een groot gedeelte ingegeven door de verdeling tussen SE en CE.

Wanneer scholen meer ruimte krijgen binnen het vmbo-programma voor eigen inkleuring komt het niveau van kwaliteitsborging meer op het niveau van de school en de regio te liggen. Onderzocht is op welke wijze en in hoeverre theoretisch gezien – in een situatie van een meer regionale inkleuring van het programma – de kwaliteit van het schoolexamen gegarandeerd kan worden. Vervolgens zijn deze mogelijkheden in ons online onderzoek voorgelegd aan de scholen met het verzoek de wenselijkheid en haalbaarheid hiervan aan te geven.

- Waarom is er vanuit de overheid een toenemende aandacht voor kwaliteitszorg bij schoolexamens in het vmbo?

Dit is onder andere een gevolg van:

- het relatief grote aandeel van de schoolexamens in de vmbo-examens;
- de grotere ruimte die vmbo-scholen hebben gekregen bij het invullen van de inhoud van de schoolexamens als gevolg van de onlangs geglobaliseerde examenprogramma’s;

- het feit dat de verantwoording voor het gehele proces rond de schoolexamens voor één vak soms ligt bij één enkele docent;
- duidelijke signalen van o.a. de Inspectie van het Onderwijs over de tekortschietende kwaliteit van het schoolexamen en het uiteenlopen van resultaten voor het schoolexamen ten opzichte van het centraal examen⁵ op sommige scholen.

- Hoe is het huidige examensysteem in het vmbo tot stand gekomen?

In 1999 werd het vmbo ingevoerd met een apart SE en CE. In 2003 werden de eerste centrale examens in het vmbo afgenomen. De huidige verdeling CE/SE is voor een belangrijk deel voortgekomen uit de voorgeschiedenis van het vmbo. Voor de invoering van het vmbo waren er geen centrale examens voor de beroepsgerichte vakken en waren er op een aantal niveaus centrale examens voor de algemene vakken (in het mavo). De landelijke examens voor het beroepsonderwijs werden door vakdocenten gezamenlijk opgesteld onder leiding van het toenmalige Examenbureau VBO. Naar aanleiding van de wisselende kwaliteit van de landelijke beroepsexamens is door de Tweede Kamer besloten om de constructie van de examens voor het beroepsonderwijs om te bouwen naar centrale examens.

Vóór 1999 hadden scholen een grote vrijheid bij het toetsen van de beroepsgerichte vakken. Bij de overgang van vbo/mavo naar vmbo is de vroegere vrijheid voor scholen vertaald in een twee derde - een derde verdeling van de leerstof over SE en CE. De voorgeschiedenis van – en daarmee de diversiteit in leerlingenpopulatie binnen – het vmbo heeft ook een rol gespeeld bij het verschil in weging van het SE en CE-cijfer tussen de basisberoepsgerichte leerweg enerzijds en de kader-, gemengde- en theoretische leerwegen anderzijds.

- Met welk examensysteem is de kwaliteit van het vmbo het meest gebaat?

De kwaliteit van de opleidingen binnen het vmbo lijkt het meest gebaat bij een hybride examensysteem. Dit examensysteem bestaat voor iedere opleiding uit een centraal vormgegeven gedeelte dat voor de leerlingen over instellingen heen hetzelfde is en uit een niet-centraal deel dat leerling-specifiek en/of schoolspecifiek wordt vormgegeven. Het vmbo moet in kunnen spelen op de regionale wensen van de arbeidsmarkt én op de wensen en de mogelijkheden van de leerlingen zelf. Dat houdt dus per definitie in dat lang niet alles centraal geëxamineerd kan en moet worden. Eerder beschreef de Adviesgroep vmbo regionale inkleuring van het SE als de mogelijkheid voor scholen om binnen het SE snel in te kunnen spelen op actuele (regionale) ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en/of in het vervolgonderwijs via school- of regionale beroepsgerichte programmaonderdelen.

Bij een regionale inkleuring van het SE moet wel worden voldaan aan een aantal waarborgen dat de kwaliteit garandeert, zoals betrouwbaarheid en validiteit. Een grotere autonomie van scholen bij de inrichting van hun SE gaat gepaard met het afleggen van verantwoordelijkheid aan leerlingen, ouders, overheid en vervolgonderwijs over gemaakte keuzes en de kwaliteit van schoolexamens. In het huidige, hybride stelsel waarin SE en CE elkaar aanvullen, zijn er verschillende mogelijkheden om de kwaliteit van het SE, ook bij regionale inkleuring, zo goed mogelijk te controleren en te waarborgen.

- Wat is het kenmerkende onderscheid tussen decentrale en centrale kwaliteitsborging van het SE?

Decentraal wil zeggen dat de verantwoordelijkheid voor de kwaliteit vooral bij de scholen zelf wordt neergelegd. Dit vraagt een inhoudelijke en financiële inspanning van scholen en noodzaakt hen tot kritische zelfreflectie op hun onderwijs. Uiteindelijk kan decentrale kwaliteitsborging bijdragen aan een

⁵ Voor vwo, havo en vmbo-TL

professionalisering van het onderwijs op scholen en aan een betere verantwoording van de door scholen behaalde resultaten.

Centraal wil zeggen dat de overheid inhoudelijk en financieel investeert in het opstellen, uitvoeren en bewaken van procedures ten behoeve van de kwaliteit van de schoolexamens. Een centrale kwaliteitsborging stelt de overheid in staat goed zicht te houden op de kwaliteit en het niveau van de te behalen onderwijsstandaarden en daarin sturend op te treden.

De keuze voor meer of minder decentraal/centraal of een combinatie van beide hangt, net als bij de verhouding tussen SE/CE, af van de koers die de overheid wil varen op het gebied van borging van onderwijskwaliteit in het vmbo.

- Wat zijn de mogelijkheden voor decentrale kwaliteitsborging van het SE?

Inzetten van extern ontwikkelde, gecertificeerde schoolexamens.

Door schoolexamens te betrekken van gecertificeerde toetsinstituten kunnen scholen de kwaliteit van hun schoolexamens waarborgen en verantwoorden aan derden. Voor het garanderen van de kwaliteit van beroepsgerichte schoolexamens met een regionale inkleuring kunnen scholen in een bepaalde regio met ondersteuning van een gecertificeerd toetsinstituut regionale modules voor het schoolexamen ontwikkelen. Op die manier ontstaat er uniformiteit tussen de beroepsgerichte schoolexamens in een bepaalde regio, kan de kwaliteit van de schoolexamens worden verantwoord en kan tevens de verhouding tussen SE en CE worden bewaakt. Deze gecertificeerde, regionale schoolexamens kunnen modulair worden opgebouwd en onderdeel uitmaken van een schoolexamenbank die regelmatig wordt verversd en aangevuld. Op grond van hun specifieke regionale wensen, kunnen scholen modules voor diverse schoolexamens uit deze bank betrekken.

Inzetten van instrumenten ter borging en controle van de kwaliteit van schoolexamens.

Voorbeelden van dergelijke instrumenten zijn:

Leerlingvolgsystemen

Een mogelijkheid voor scholen om hun onderwijsresultaten te bewaken en te verantwoorden is door gebruik te maken van een leerlingvolgsysteem (LVS). Een LVS is een samenhangend geheel van objectieve evaluatie-instrumenten dat scholen in staat stelt de kwaliteit en het niveau van hun onderwijs en schoolexamens op een zelfstandige en onafhankelijke manier te bewaken en te verantwoorden aan derden.

Scan Kwaliteitszorg Schoolexamens

Dit instrument, ontwikkeld op initiatief van de VO-raad en de Landelijke Pedagogische Centra, stelt scholen in staat het proces van examinering zelf te evalueren, zowel op beleidsmatig- als procesmatig niveau. De Scan Kwaliteitszorg Schoolexamens is een instrument waarmee het proces van examinering of delen daarvan binnen de school kritisch kunnen worden bekeken. De Scan focust vooral op het beleids- en procesniveau van schoolexamens.

Kwaliteitsmonitor schoolexamens Cito

Met de Kwaliteitsmonitor kunnen docenten, examencoördinatoren of directieleden de kwaliteit van schoolexamens vaststellen en zo nodig verbeteren. De monitor is te gebruiken voor alle schoolexamens op vmbo, havo en vwo en kent zowel een quick-scan als een uitgebreidere versie. De kwaliteitsmonitor is een instrument voor zelfevaluatie. Scholen kunnen de kwaliteit van hun schoolexamens in kaart brengen aan de hand van zes aandachtsgebieden oftewel standaarden. Scholen kunnen de gegevens uit de monitor gebruiken voor zelfevaluatie en voor rapportage aan de inspectie in het kader van het inspectietoezicht.

Protocollen en standaarden van de VO-raad

Protocollen en standaarden opgesteld door de VO-raad bieden scholen richtlijnen voor het vormgeven en afnemen van hun examens en dragen tevens bij aan een standaardisering en professionalisering van schoolexamens.

Het scholen en certificeren van betrokkenen bij schoolexamens

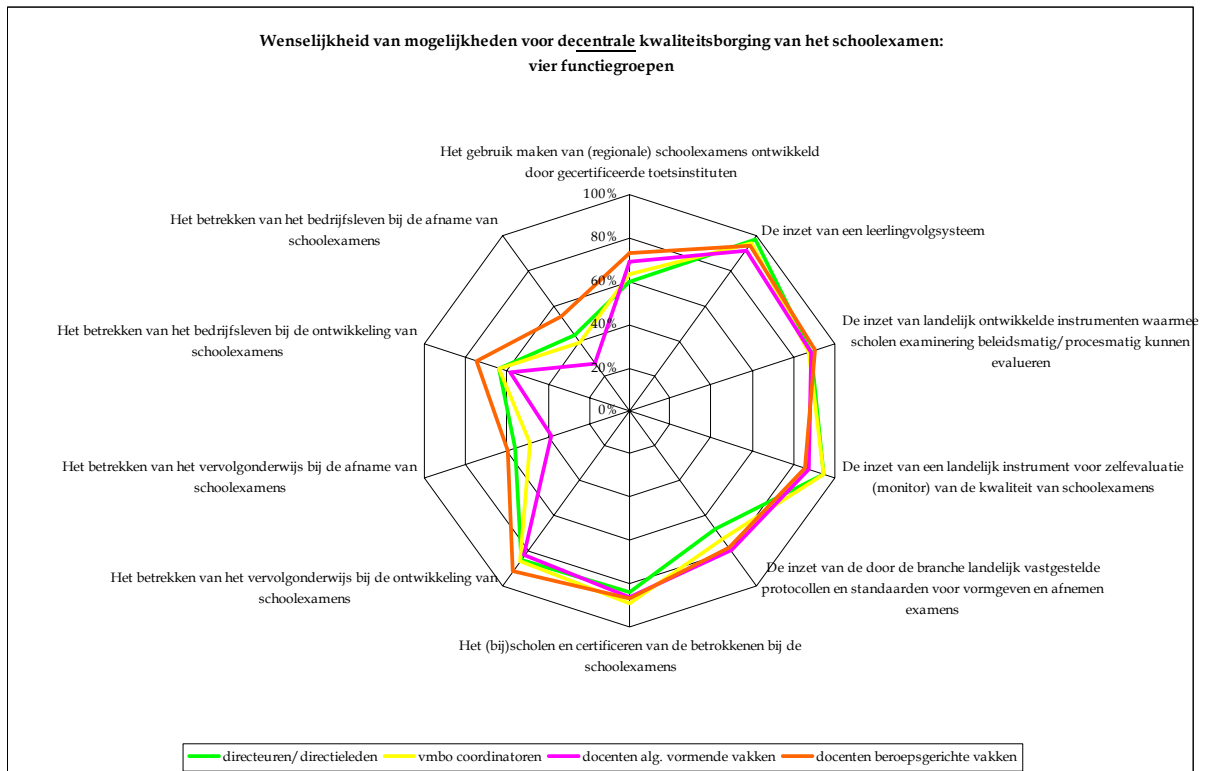
Om de kwaliteit van hun schoolexamens te kunnen garanderen aan stakeholders en externe toezichthouders kunnen scholen zorgen voor het inzetten van voldoende gekwalificeerd personeel op het vlak van examinering. Het is voor scholen ook mogelijk om, onder begeleiding van een externe, getrainde examiner, een vorm van moderatie toe te passen op de beoordeling van hun schoolexamens. Bij moderatie bespreken docenten hun leerling-beoordelingen onder begeleiding van een externe examiner met als doel de validiteit en consistentie van hun beoordelingen af te stemmen, te checken en zo nodig te verbeteren.

Betrokkenheid vervolgonderwijs en/of bedrijfsleven bij schoolexamens

Naast bovengenoemde mogelijkheden kan ook een grotere betrokkenheid van het regionale vervolgonderwijs en/of het bedrijfsleven bij de examinering bijdragen aan een verhoging van de kwaliteit van de schoolexamens. In diverse programmavarianten is hiermee ervaring opgedaan. De kwaliteit van het onderwijs wordt voor de 'afnemers van de vmbo-school' inzichtelijk gemaakt en de school kan zich verantwoorden over het gevoerde kwaliteitsbeleid. Vergroting van de (regionale) betrokkenheid stimuleert tevens een meer gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van het onderwijs.

- Hoe oordelen de scholen over de wenselijkheid en toepasbaarheid van deze mogelijkheden voor decentrale kwaliteitsborging van het SE?

In het online onderzoek is de respondenten gevraagd de wenselijkheid en toepasbaarheid van de geschetste decentrale mogelijkheden voor kwaliteitsborging van het schoolexamen aan te geven. Uit de resultaten blijkt dat de wenselijkheid en toepasbaarheid een dermate hoge samenhang vertonen dat we volstaan met het ingaan op de wenselijkheid. Onderstaande tabel maakt voor de vier functiegroepen in de school de resultaten visueel zichtbaar.

Uit deze tabel blijkt dat alle door ons geschetste mogelijkheden voor decentrale kwaliteitsborging van het SE op een gemiddeld tot zelfs groot draagvlak kunnen rekenen. De schoolinterne mogelijkheden voor kwaliteitsborging van het schoolexamen genieten daarbij de voorkeur boven het betrekken van externe actoren – zoals het vervolgonderwijs en het bedrijfsleven – bij de ontwikkeling en afname van het schoolexamen. Scholen staan vooral huiverig tegenover het laten afnemen van het schoolexamen door het bedrijfsleven – en in iets mindere mate – het vervolgonderwijs.

- Wat zijn de mogelijkheden voor centrale kwaliteitsborging van het SE?

Verplichting tot het inzetten van gecertificeerde schoolexamens

In plaats van de verantwoordelijkheid voor het gebruik van betrouwbare instrumenten over te laten aan de scholen zelf, kan de overheid besluiten om scholen te verplichten gecertificeerde instrumenten voor het schoolexamens in te zetten, tenzij scholen de kwaliteit van hun eigen instrumenten voldoende kunnen garanderen en aantonen.

Verplichting tot het inzetten van gecertificeerde examinatoren

Om de betrouwbaarheid en kwaliteit van de beoordeling van de schoolexamens te verbeteren kan de overheid besluiten om scholen te verplichten externe, gecertificeerde examinatoren in te schakelen bij de beoordeling van schoolexamens, tenzij scholen kunnen aantonen over voldoende gekwalificeerd eigen personeel te beschikken. De overheid kan ook besluiten tot het (onaangekondigd) steekproefsgewijs laten controleren van de beoordeling van schoolexamens door externe, gecertificeerde examinatoren.

Verplichte moderatie van de schoolexamens

Om een consistente, vergelijkbare en eerlijke beoordeling van leerling-prestaties op schoolexamens te bevorderen kan de overheid scholen verplichten tot het toepassen van moderatie, tenzij scholen de kwaliteit van hun beoordeling voldoende kunnen garanderen en aantonen.

Externe legitimering van schoolexamens

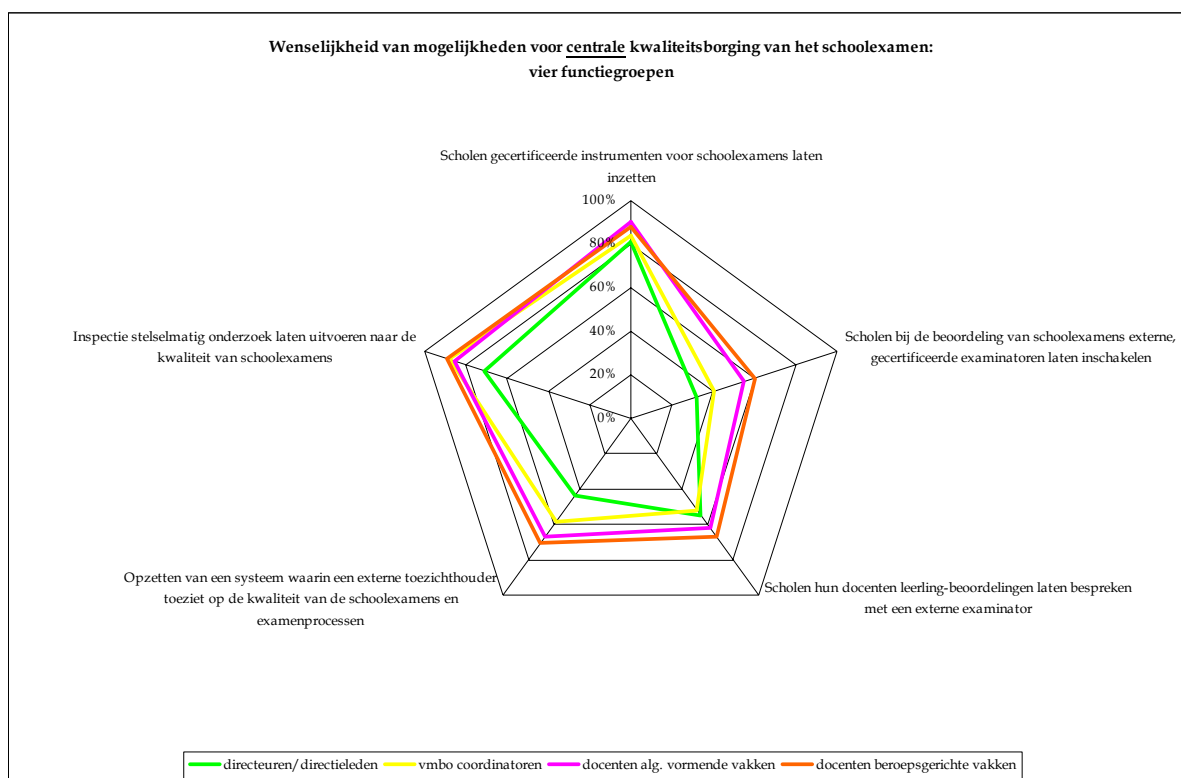
Net als in het mbo kan de overheid besluiten om voor het VO een systeem op te zetten van externe legitimering van examens door een externe toezichthouder. Via externe legitimering waarborgt de overheid dat schoolexamens van voldoende kwaliteit zijn en dat de examens qua niveau en inhoud vergelijkbaar zijn tussen scholen. Bij externe legitimering is het belangrijk om niet alleen onderzoek te doen naar de kwaliteit van het exameninstrumentarium zelf, maar ook naar de kwaliteit van de examenprocessen en de tevredenheid van stakeholders en betrokkenen op scholen.

Terugkerend inspectieonderzoek naar de kwaliteit van schoolexamens

De overheid kan besluiten om de inspectie als externe toezichthouder op de kwaliteit van het onderwijs, stelselmatig onderzoek uit te laten voeren naar de kwaliteit van schoolexamens, bijvoorbeeld vooral bij die scholen waarbij het SE-cijfer relatief sterk afwijkt van het CE-cijfer.

- Hoe oordelen de scholen over de wenselijkheid en toepasbaarheid van deze mogelijkheden voor centrale kwaliteitsborging van het SE?

In het online onderzoek zijn de respondenten ook bevraagd naar de wenselijkheid en toepasbaarheid van de geschetste *centrale* mogelijkheden voor kwaliteitsborging van het schoolexamen. Ook hier blijkt dat de wenselijkheid en toepasbaarheid een dermate hoge samenhang vertonen dat we kunnen volstaan met het ingaan op de wenselijkheid. Onderstaande tabel maakt voor de vier functiegroepen in de school de resultaten visueel zichtbaar.

Ook de in het onderzoek geschetste mogelijkheden voor centrale kwaliteitsborging van het SE kunnen op een aanzienlijk draagvlak rekenen. De inzet van de Inspectie en van gecertificeerde schoolexamens worden daarbij in hoge mate als wenselijk beschouwd.

Opvallend is ook hier de grotere huiver voor het betrekken van externen, in dit geval bij de beoordeling van de resultaten van het schoolexamen. Binnen de scholen zijn het vooral de directeuren en directieleden die wat meer terughoudend zijn in vergelijking tot docenten.

G. Welke varianten zijn mogelijk in de verhouding CE-SE?

Bij de invoering van de centrale examinering van de beroepsgerichte vakken in het vmbo is gekozen voor een vastgestelde verhouding in de omvang en weging van het CE en het SE. Recent onderzoek maakt duidelijk dat de cijfers die scholen toekennen voor het SE van een leerling sterk kunnen verschillen van het CE cijfer. De Staatssecretaris acht deze ontwikkeling onwenselijk. Onderzocht is welke varianten er zijn in de verhouding CE-SE en wat het effect hiervan zou zijn voor de examens, de leerlingen en de scholen. Benadrukt wordt dat dit een puur theoretische discussie is over het effect van bepaalde verschuivingen tussen SE en CE. Dat wil zeggen dat de besproken verschuivingen in de verhoudingen tussen SE en CE niet gebaseerd zijn op eerder gemaakte beleidskeuzes. De wenselijkheid en plausibiliteit van bepaalde verschuivingen hangt echter nauw samen met de mate en het soort van kwaliteitsborging die de overheid binnen het vmbo en met de vmbo-examens wil nastreven (in relatie tot de effecten op landelijk-, school- en leerling-niveau).

- Op welke wijze komen examencijfers in het vmbo nu tot stand?

In de huidige situatie wordt in alle leerwegen van het vmbo een derde van de leerstof uit de examenprogramma's getoetst via de centrale examens (CE) en tweederde van de leerstof via de schoolexamens (SE). Bij de weging van de cijfers geldt dat het CE- en het SE-cijfer in de kader- en gemengde en theoretische leerweg elk voor 50% het eindcijfer bepalen.

In de basisberoepsgerichte leerweg telt het CE-cijfer voor een derde en het schoolexamen voor tweederde mee in het eindcijfer. Verder telt het eindcijfer voor het beroepsgerichte vak in de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg twee keer mee in de uitslagregeling.

- Wat is – in het licht van beleidskeuzes - de functie van het CE en het SE?

De verdeling tussen de te toetsen leerstof in SE en CE en de weging van het SE en CE reflecteren het belang dat de overheid hecht aan de inbreng van scholen en de controlerende en kwaliteitsbewakende functie van centrale examinering. In de huidige situatie in het vmbo toetsen het SE en CE samen of kandidaten de in de examenprogramma's omschreven eindtermen voldoende beheersen. Deze eindtermen zijn noodzakelijk voor doorstroming naar het vervolgonderwijs en worden door de maatschappij beschouwd als minimaal te beheersen kennis en vaardigheden aan het einde van een vmbo-opleiding. Het SE biedt scholen de gelegenheid hun toetsing naar eigen inzicht in te richten – afgestemd op de behoeftes van de verschillende leerlinggroepen binnen het vmbo - en schooleigen accenten te leggen. Binnen het SE kunnen ook die – voor het vmbo essentiële – zaken getoetst worden die binnen een CE moeilijker te toetsen zijn. Dan gaat het bijvoorbeeld om de meer algemene vaardigheden van de leerling (zoals sociaalcommunicatieve vaardigheden).

Het CE-deel maakt het door de objectieve en centrale vorm van toetsing mogelijk om prestaties van kandidaten onderling te vergelijken en het niveau van het onderwijs te bewaken. Daarnaast bepaalt het centrale deel van het vmbo-examen voor een belangrijk deel het landelijk civiel effect van het vmbo-diploma.

Door de overheid te maken keuzes met betrekking tot het vmbo zijn cruciaal om tot een goede en afgewogen besluitvorming te kunnen komen over de mate en het soort verschuivingen die onderstaand worden beschreven.

- Welke variabelen spelen een rol in de verhouding SE/CE?

In de verhouding SE/CE kunnen de volgende variabelen worden gemanipuleerd:

- de verhouding tussen de te toetsen leerstof in SE en CE
- de weging van het SE- en het CE-cijfer in het eindcijfer
- het aandeel van de eindcijfers voor de algemene en de beroepsgerichte vakken in de uitslagregeling

Binnen deze variabelen kunnen we nog subvariabelen onderscheiden die kunnen worden gemanipuleerd, zoals bijvoorbeeld:

- de leerwegen
- groepen vakken, bijvoorbeeld algemeen versus beroepsgericht
- beroepsgerichte sectoren
- individuele vakken

- Welke varianten zijn – *technisch* gezien - mogelijk met deze variabelen?

Uiteraard is het mogelijk de variabelen leerstof en weging in combinaties te variëren. Hierbij zijn veel combinaties mogelijk. Ook is het een optie om variabelen verschillend toe te passen op bijvoorbeeld leerwegen en/of vakken. Om het systeem voor scholen, vervolgonderwijs en overheid overzichtelijk te houden is het niet raadzaam een grote mate van differentiatie tussen leerwegen of vakken toe te passen.

Op verzoek van de Adviesgroep vmbo heeft het Cito een aantal technische varianten op een rij gezet. Deze varianten zijn voorgelegd aan een groep van vertegenwoordigers uit het onderwijsveld, het management van CEVO en de werkgroep Opbrengsten VO van de Inspectie van het Onderwijs. Het doel hiervan is om de *mogelijke* effecten op school- en leerling-niveau van deze varianten in kaart te brengen. De reacties vanuit deze groepen zijn op een aantal punten tegenstrijdig. Hieruit blijkt het verschil in perspectief – en daarmee soms tegengestelde belangen - van waaruit een effect van een bepaalde variant wordt beoordeeld.

Met het oog op transparantie heeft het Cito ervoor gekozen om (a) zich te beperken tot de binnen de huidige context en vrijheidsgraden, meest voor de hand liggende varianten per (sub)variabele, (b) de effecten van varianten steeds per variabele te bespreken en niet over variabelen heen en (c) waar mogelijk generieke voorstellen te ontwikkelen.

Hierbij dient opgemerkt te worden dat nieuwe varianten in de verhouding SE/CE effect zullen hebben op het (strategisch) gedrag van scholen en leerlingen in de praktijk. Het is niet mogelijk om over deze gevolgen generieke uitspraken te doen. In de analyse zijn deze buiten beschouwing gebleven.

Per gekozen variant gaan we – op basis van de analyse van het Cito en de reacties van de bovengenoemde groepen - in op het effect voor het examen en de mogelijke consequenties voor scholen (en leerlingen). Het accent bij de verschuiving tussen SE/CE ligt op kwaliteitsborging. De mogelijkheid van het beperken van het CE-deel wat betreft *leerstof* en *gewicht* is niet meegenomen in de hieronder beschreven varianten.

Leerstof

Welke varianten zijn mogelijk in de te toetsen leerstof in SE en CE en wat is hiervan het effect op het examen en voor scholen?

Variant 1

De te toetsen *leerstof in het CE voor alle leerwegen vergroten* ten opzichte van de huidige situatie. Bijvoorbeeld: Het SE en CE toetsen in alle leerwegen voor alle vakken 50% van de leerstof

- Wat is het effect van deze variant op het examen (SE en CE)?

In deze variant wordt een deel van de leerstof die nu nog in het SE wordt getoetst verplaatst naar het CE. De directe effecten hiervan zijn:

- een herformulering van de huidige examenprogramma's: er zal een nieuwe stofverdeling gemaakt moeten worden tussen SE en CE;
- de examenconstructieopdrachten voor het CE moeten worden aangepast. Deze aanpassing zal een uitbreiding en verlenging van de huidige centrale examens betekenen. Voor de huidige productie- en normeringsystematiek heeft de verschuiving in leerstof weinig tot geen gevolgen;
- verder betekent de uitbreiding van de centraal te examineren leerstof een vergroting van:
 - de invloed van het vervolgonderwijs op het onderwijs in het vmbo, doordat het via het uitbreiden van de centraal te toetsen stof meer grip kan krijgen op het niveau en de bagage van instromende leerlingen;
 - de mate waarin de overheid kan sturen op standaarden en onderwijskwaliteit;
 - het terugslageffect van de centrale examens op het onderwijs.
- Wat is het effect van deze variant voor scholen?

Minder te examineren stof in het SE betekent voor scholen:

- een vermindering van de toetslast: het PTA kan voor scholen minder omvangrijk worden;
- een lager regionaal civiel effect van het diploma voor de basisberoepsgerichte leerweg en van het vmbo-examen als geheel;
- doordat een groter deel van de lesstof centraal wordt geëxamineerd, zullen scholen meer dan nu inzetten op examentraining ('teaching to the test');
- een inperking van:
 - de vrijheid van scholen bij de inrichting van hun onderwijs en de invloed van scholen op het examen: scholen hebben minder mogelijkheden om hun eigen onderwijsaanpak terug te laten komen in het SE;
 - de mogelijkheid voor regionale en schooleigen inkleuring van het SE;
 - de aandacht voor integratie van AVO vakken en beroepsgerichte vakken omdat in het CE meer op vakniveau zal worden bevestigd;
 - de flexibiliteit in de programmastructuur en daarmee de mogelijkheid voor maatwerk op leerling-niveau, ook in relatie tot doorlopende leertrajecten richting mbo.

Deze beperking in ruimte zal naar verwachting van de Inspectie weerstand oproepen bij de scholen. Scholen zullen meer dan nu alternatieve wegen gaan zoeken en gebruiken om de bestaande ruimte te behouden, bijvoorbeeld door meer in te zetten op leerwerktrajecten en andere alternatieve trajecten, waarbij leerlingen vanuit het vmbo drempelloos kunnen doorstromen naar het mbo. Dit wordt bevestigd vanuit het onderwijsveld. De CEVO trekt in twijfel of de ruimte voor eigen inkleuring door scholen daadwerkelijk kleiner wordt.

- Wat is het effect van deze variant voor leerlingen?

Meer te examineren stof in het CE

- maakt het mogelijk de algemene cognitieve vaardigheden van leerlingen beter te kunnen borgen;
- zal met name voor de BB-leerlingen leiden tot een verzwaring omdat de – toegenomen - leerstof voor het CE in een korte examenperiode moet worden bestudeerd;
- zal naar verwachting leiden tot een onwenselijke toename van het aantal gezakten in het vmbo;
- betekent minder maatwerk mogelijkheden gericht op de aansluiting met het mbo en daarmee een negatief effect op de doorstroom naar het mbo;
- zal voor de AVO vakken geen effect hebben, aangezien hier nu vaak al meer dan de richtlijn van 1/3 deel in het CE getoetst wordt.

Theoretisch is het mogelijk de verhouding tussen de te examineren leerstof nog verder te verschuiven in het voordeel van het CE, bijvoorbeeld 60% (CE) versus 40% (SE). Afgezien van het feit of dit beleidsmatig gewenst is, zal dit de hierboven genoemde effecten verder versterken.

Daarnaast is het mogelijk om de verschuiving te variëren per leerweg of combinaties van leerwegen. Zo is het een optie om variant 1 niet van toepassing te laten zijn op de basisberoepsgerichte leerweg. De overwegingen hierbij kunnen zijn dat (a) de school juist bij basisberoepsgerichte leerlingen een belangrijk aandeel heeft in de begeleiding en individuele ondersteuning en dat men dat graag terug wil zien in de verhouding SE en CE, (b) dat basisberoepsgerichte leerlingen juist tot hun recht komen bij praktische opdrachten in het SE en (c) dat het landelijk civiel effect van deze leerweg gezien de doorstroomrechten relatief klein is (en het belang van een regionaal civiel effect relatief hoog). Het extra effect van een dergelijke keuze is dat de status en het civiel effect van in dit geval de basisberoepsgerichte leerweg verminderen ten opzichte van de andere leerwegen.

Variant 2

De te toetsen leerstof in het CE vergroten ten opzichte van de huidige situatie voor de algemene vakken. Bijvoorbeeld: Het SE en CE toetsen in alle leerwegen voor de algemene vakken/of een selectie van algemene vakken (bijvoorbeeld Nederlands en de sectorvakken) 50% van de leerstof.

Het vmbo-examen bevat in tegenstelling tot dat voor havo en vwo zowel algemene als beroepsgerichte vakken. Gezien deze combinatie en gezien de recente discussies over het niveau van examenkandidaten in algemene vakken, lijkt het zinvol een variant te noemen die een onderscheid maakt tussen beroepsgerichte en algemene vakken.

De effecten genoemd bij variant 1 gelden ook voor variant 2, zij het dat de genoemde effecten zich bij variant 2 toespitsen op de groep vakken in kwestie. We noemen hier alleen nog de voor variant 2 bijkomende effecten.

- Wat is het effect van deze variant op het examen (SE en CE)?
 - het gewicht van de algemene vakken ten opzichte van de beroepsgerichte vakken wordt zwaarder. Uit ervaring weten we dat vmbo-leerlingen over het algemeen sterker zijn in de beroepsgerichte vakken dan in de algemene vakken. Een groter accent op de algemene vakken in het CE-deel zal voor leerlingen een verzwarende betekenen van het vmbo-examen (zie verder ook bij weging SE- en CE-cijfer);
 - bij de productie van de centrale examens zal meer aandacht worden besteed aan de algemene vakken. Voor de beroepsgerichte leerwegen, waarin de nadruk nu nog sterk ligt op de examens in de beroepsgerichte vakken, zal er een lichte accentverschuiving optreden ten gunste van de examens in de algemene vakken;
 - de status van de gekozen algemene vakken binnen het examen wordt vergroot.

- Wat is het mogelijke effect van deze variant voor scholen?
 - scholen zullen in hun onderwijs meer aandacht gaan besteden aan het oefenen en aanleren van vaardigheden in de algemene vakken;
 - de status van de algemene vakken binnen scholen zal toenemen;
 - het beroepsgerichte profiel van vmbo-scholen zal verminderen;
 - de integratie van algemene- en beroepsgerichte vakken wordt lastiger;
 - voor leerlingen in de BB (en met name de leerlingen met een lwoo-indicatie) wordt het moeilijker het vmbo met een diploma af te sluiten.

Vanuit de inspectie en het onderwijsveld wordt bij deze variant de kanttekening geplaatst dat het niet wenselijk is dat binnen het vmbo verschil wordt gemaakt tussen de algemene en de beroepsgerichte vakken. Gezien het beroepsoriënterende en –voorbereidende karakter van het vmbo moet er een evenwicht blijven bestaan tussen de algemene en de beroepsgerichte vakken. De CEVO denkt dat deze maatregel weinig effect zal hebben.

- Wat is het mogelijke effect van deze variant voor leerlingen?

In tegenstelling tot de mening vanuit de CEVO verwachten inspectie en het onderwijsveld een negatief effect van deze variant op het slagingspercentage van vmbo-leerlingen. Daarbij doet het benadrukken van de AVO kant volgens de scholen binnen het vmbo geen recht aan de beroepsvoorbereidende functie van het vmbo.

Binnen variant 2 is het ook mogelijk om te kiezen voor een verschuiving waarbij én een groep vakken én een bepaalde leerweg worden gemanipuleerd. Dat kan bijvoorbeeld een optie zijn als men vooral voor die leerwegen die doorstroomrechten geven naar het havo, zoals de gemengde en theoretische leerweg hogere eisen wil stellen ten aanzien van de algemene vakken. Deze gecombineerde variant wordt hier niet uitgewerkt.

Weging

Welke varianten zijn mogelijk in de weging SE- en CE-cijfer en wat is hiervan het effect op het examen en voor scholen?

Variant 1

Het CE- en het SE-cijfer bepalen in alle leerwegen elk voor 50% het eindcijfer

- Wat is het effect van deze variant op het examen (SE en CE)?
 - een aanzienlijke verzwaring van het CE in de basisberoepsgerichte leerweg;
 - een landelijk vergelijkbaar eindcijfer per vak in de basisberoepsgerichte leerweg, doordat een groter deel van het cijfer is gebaseerd op een schoolonafhankelijk examen en beoordeling;
 - een groter landelijk civiel effect van het diploma voor de basisberoepsgerichte leerweg en van het vmbo-examen als geheel;
 - bij een gelijkblijvende normeringssystematiek een lager percentage geslaagden in de basisberoepsgerichte leerweg in het vmbo en dus in het vmbo als geheel. Leerlingen kunnen een laag CE-cijfer immers minder makkelijk compenseren via een hoog SE-cijfer.
- Wat is het mogelijke effect van deze variant voor scholen?
 - een verkleining van de invloed van scholen op het eindcijfer per vak van hun basisberoepsgerichte leerlingen;
 - een mogelijke verlaging door sommige scholen van hun SE-eisen voor basisberoepsgerichte leerlingen als strategisch gedrag ter compensatie van een zwaarder gewicht van het CE-cijfer;
 - een groter accent binnen de school op het trainen en aanleren van vaardigheden die in het CE worden geëxamineerd;
 - een vermindering van het draagvlak voor het CE bij die scholen die het CE zien als een mogelijk obstakel in de overgang van vmbo naar mbo;
 - vanwege de verzwaring van het vmbo-examen in de basisberoepsgerichte leerweg een grotere aandacht voor begeleiding van zwakke leerlingen ter voorbereiding op het CE. Het onderwijsveld verwacht in dit kader de BB-leerling minder maatwerk te kunnen bieden.

De inspectie en de CEVO juichen het gelijktrekken van de weging in de leerwegen – en daarmee in het hele VO – toe.

- Wat is het mogelijke effect van deze variant voor leerlingen?

Gezien het beperkte verschil tussen CE en SE bij met name de BB en KB is het verwachte effect van deze variant volgens alle groepen gering. Het blijkt dat het CE door BB-leerlingen gemiddeld zelfs beter wordt gemaakt dan het SE.

Variant 2

Het CE- en het SE-cijfer bepalen in alle leerwegen elk voor 50% het eindcijfer én de eindcijfers voor de beroepsgerichte en algemene vakken tellen in alle leerwegen even zwaar mee in de uitslagregeling.

Veel van de effecten genoemd bij variant 1 gelden ook voor variant 2. We noemen hier alleen nog de voor variant 2 bijkomende effecten.

- Wat is het effect van deze variant op het examen (SE en CE)?
 - het grotere gewicht van de algemene vakken in de uitslagregeling voor de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg betekent een verzwaring van de exameneisen voor deze leerwegen (voor de basisberoepsgerichte leerweg betekent variant 2 een dubbele verzwaring). De uitgebreide mogelijkheid die vmbo-leerlingen nu hebben om met hun over het algemeen goede cijfers voor de beroepsgerichte vakken hun mindere cijfers voor algemene vakken te compenseren valt in deze variant weg;
 - bij een gelijkblijvende normeringssystematiek zal de verzwaring voor de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg leiden tot minder geslaagden in deze leerwegen en voor het vmbo als geheel;
 - de status van de algemene vakken in het eindexamen voor de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg wordt groter;
 - de weging van SE- en CE-cijfer is voortaan in alle onderwijstypen in het voortgezet onderwijs gelijk.

- Wat is het mogelijke effect van deze variant voor scholen?
 - scholen zullen in hun onderwijs meer aandacht gaan besteden aan het oefenen en aanleren van vaardigheden in de algemene vakken;
 - de status van de algemene vakken binnen scholen zal toenemen;
 - het beroepsgerichte profiel van vmbo-scholen zal verminderen;
 - de ontwikkeling van doorlopende beroepsgerichte leertrajecten wordt beperkt;
 - scholen kiezen voor hun leerlingen eerder voor alternatieve routes waarmee het zicht op de algemene vaardigheden voor een grotere groep leerlingen verdwijnt.

De voorgestelde maatregel zal volgens de CEVO op veel scholen worden ervaren als een avoïsering van het onderwijs, bij doorrekening zal echter blijken dat deze variant nauwelijks effect heeft op de slaagkans van leerlingen.

- Wat is het mogelijke effect van deze variant voor leerlingen?

De verwachte vermindering in slaagkans volgens de Inspectie en het onderwijsveld wordt niet bevestigd vanuit de CEVO. Doorrekening van deze variant op basis van beschikbare examenresultaten zal het werkelijke effect duidelijk moeten maken.

Alternatief voor variant 2 (om de basisberoepsgerichte leerweg deels te ontzien):
Variant 2a
Het CE- en het SE-cijfer bepalen *elk voor 50% het eindcijfer en de eindcijfers voor de beroepsgerichte en algemene vakken tellen even zwaar mee in de uitslagregeling*. Dit laatste geldt niet voor de basisberoepsgerichte leerweg.

Het effect van variant 2a is dat de basisberoepsgerichte leerweg een aparte positie blijft innemen binnen het vmbo.

- Wat is het mogelijke effect van deze variant voor scholen?

Het aanmerken van de BB of de GL als uitzondering wordt door geen enkele groep toegejuicht. Uitzonderingen voor vmbo-BB liggen daarbij al in de bijzondere trajecten (leerwerktraject, AKA) die kunnen worden toegepast

- Wat is het mogelijke effect van deze variant voor leerlingen?

Niemand juicht deze variant toe, ook gezien het naar verwachting uitblijven van effecten op leerling-niveau.

Als aanvulling op de hierboven genoemde varianten is het ook mogelijk te kiezen voor een verschuiving, waarbij voor de gemengde leerweg als die doorstroomrechten geeft naar het havo, de algemene vakken juist zwaarder meewegen in de uitslagregeling dan het beroepsgerichte vak: het tegenovergestelde van de huidige situatie in de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg. Dit ter verbetering van de aansluiting met en het succes in het vervolgonderwijs. In de praktijk is het gewicht van het beroepsgerichte vak in de gemengde leerweg al niet groot.

- Wat is het mogelijke effect van deze variant voor leerlingen en scholen?

Het belang van deze variant wordt betwijfeld, ook gezien de verschillende doorstroomperspectieven van de GL-leerling (havo én mbo). Het is interessant om in algemene zin meer zicht te krijgen op het effect dat de weging van het CE kan hebben op het versterken van de doorstroomrechten vmbo-mbo.

Om deze variant op waarde te kunnen schatten zou op dit punt eerst een analyse moeten plaatsvinden.

5. Overwegingen

Aan het eind van deze notitie schetst de Adviesgroep vmbo een aantal belangrijke overwegingen bij de verdere koersbepaling rond de beroepsgerichte programmering en de examinering in het vmbo.

Inzichtelijk maken en benutten van programmeringsruimte

De huidige (geglobaliseerde) programma's bieden veel ruimte voor scholen. Ruimte die door scholen ook wordt onderkend maar vaak nog niet optimaal wordt benut. Scholen hebben baat bij het inzichtelijk maken van de geboden ruimte en ondersteuning bij het benutten van deze ruimte.

Regionale kwaliteitsborging

Bij meer mogelijkheden voor een regionale inkleuring van het vmbo-programma komt de kwaliteitsborging ook meer op het niveau van de regio te liggen. Goede samenwerking in de regio is daarbij voorwaarde. Scholen zien de noodzaak van het vormgeven aan de regionale borging van schoolexamens in samenwerking met de regionale partners maar beperkt in. Landelijk zien we op kleine schaal een aantal veelbelovende regionale initiatieven. De wijze waarop scholen hierin verder kunnen worden gestimuleerd, vereist nader onderzoek.

Een uitgebalanceerd systeem van CE/SE

Scholen ervaren belemmeringen bij het benutten van programmeringsruimte op het niveau van het centraal examen. Bij het centraal examineren missen scholen keuzemogelijkheden wat betreft de context waarbinnen geëxamineerd wordt. Ook is bestaande wet- en regelgeving voor de examinering niet altijd inzichtelijk. Scholen hebben behoefte aan eenduidige richtlijnen over 'wat moet en wat mag rond het examen vmbo'.

Momenteel is de verhouding CE/SE onderwerp van (politieke) discussie. De huidige verhouding tussen het CE en SE biedt scholen ruimte:

- voor een regionale inkleuring;
- om tegemoet te komen aan de verschillende functies van het vmbo (beroepsoriënterend en beroepsvoorbereidend);
- om tegemoet te komen aan de diversiteit in de leerling-populatie van het vmbo;
- om binnen het schoolexamen tegemoet te komen aan de specifieke behoeftes van de relatief grote groep - meer praktisch ingestelde - BB leerlingen binnen het vmbo;
- om binnen het SE zaken te toetsen die centraal minder makkelijk getoetst kunnen worden maar van groot belang zijn binnen de loopbaan van de vmbo-leerling (bijvoorbeeld sociaalcommunicatieve vaardigheden).

Zelfs een relatief lichte verschuiving in de te toetsen leerstof, de weging of de uitslagregeling kan ingrijpende gevolgen hebben voor de ruimte die scholen hebben om tegemoet te komen aan de functies van het vmbo én de uiteenlopende behoeftes van vmbo-leerlingen. Nadere kwantitatieve analyse moet dit verder uitwijzen. Wij bevelen aan daarbij het voorstel van de commissie Dijsselbloem - om de verhouding tussen het schoolexamen en centraal examen te wijzigen in die zin dat beide met een voldoende resultaat moeten worden afgelegd - mee te nemen en op zijn effecten voor vmbo-leerlingen te toetsen.

De aansluiting vmbo-mbo-havo

Kijken naar behoeftes aan programmeringsruimte, het benutten ervan en het examineren en borgen van het vmbo-programma kan niet los worden gezien van de doorlopende leerloopbaan van de vmbo-leerling richting mbo en havo. Juist het in samenhang bezien van de vmbo-programmering en de mbo- en havo-programmering kan scholen ondersteunen bij het faciliteren van een succesvolle leerloopbaan van leerlingen tot en met het behalen van minimaal een startkwalificatie. Het programmatisch terugredeneren vanaf de eindtermen van de startkwalificatie kan daarbij aanknopingspunten bieden.

Vereenvoudigde en flexibele programmastructuur

De huidige programmastructuur in het vmbo is complex en diffuus. Om het programma-aanbod flexibel te kunnen vormgeven en om aan te kunnen sluiten op de ontwikkelingen in het mbo is vereenvoudiging van de programmastructuur van de beroepsgerichte programma's in de bovenbouw vmbo belangrijk. Daarbij is specifieke aandacht voor het verbeteren van de mogelijkheden voor het combineren van breed én smal en het integreren van algemeen vormende vakken met het beroepsgerichte programma gewenst. De Adviesgroep vmbo heeft hiervoor in een eerdere fase concrete voorstellen gedaan.

De Adviesgroep pleit in dit kader om programmering in zijn volle breedte te bezien, vanuit een samenhang tussen met name de programma's voor de algemene vakken, de beroepsgerichte vakken, de kwaliteitsborging en examinering, de aansluiting op het vervolgonderwijs en de loopbaanbegeleiding van de leerling. Uiteindelijk zou dit moeten leiden tot een integraal en samenhangend ontwerp van de programmastructuur voor het vmbo, waarbij leerlingen en scholen eigen keuzes kunnen maken binnen heldere kaders.

Het in beeld brengen van de effecten van veranderingen of verschuivingen op verschillende niveaus binnen de programmering en/of examinering binnen het vmbo vraagt om tijd, nader onderzoek en afstemming met verschillende partijen, waaronder met name het vervolgonderwijs. De Adviesgroep vmbo is vanzelfsprekend bereid hieraan een bijdrage te leveren in samenwerking met de partners in het veld. In haar eindrapportage opent de Adviesgroep vmbo een aantal vensters en geeft zicht op de verdere ontwikkeling van een duurzaam en toekomstbestendig vmbo.

Bijlage 1: Gevolgde werkwijze en geraadpleegde experts

Gevolgde werkwijze

De totstandkoming van de rapportage 'Ruimte gewaarborgd' heeft in twee fasen plaatsgevonden.

Eerste fase

In het najaar van 2007 hebben SLO en Cito op verzoek van de Adviesgroep vmbo een technische analyse uitgevoerd.

De Adviesgroep heeft een expertmeeting georganiseerd en enkele diepte-interviews afgenomen. Op basis van deze eerste bevindingen is in november 2007 aan het Ministerie gerapporteerd.

Tweede fase

De bevindingen van de eerste fase zijn in de periode november 2007 – januari 2008 breed getoetst in het veld in de vorm van enkele expertmeetings door SLO en Cito en door een online onderzoek onder vmbo-scholen uitgevoerd door DUO Market Research (zie hiervoor bijlage 2).

Geraadpleegde experts

Adviesgroep vmbo

> Deelnemers expertmeeting Adviesgroep vmbo:

Roeland Baaten	Van der Capellen scholengemeenschap
Monique Maas	ORS Lek en Linge
Klaas van Oort	ORS Lek en Linge
Marion Martijn	Oranje Nassau College
Hans Meinders	Twents Carmel College
Jaap Slob	Het Westeraam
Martin van Tienhoven	Comenius College
Ed Wildeman	Rölingcollege – Mondriaan
Arie de Wit	Open Schoolgemeenschap Bijlmer

> Deelnemers diepte-interviews Adviesgroep vmbo:

Martin van Os	Platform Bèta Techniek
Roeland Baaten	Platform Intersectoraal
Jeffrey Whyte	Platform Intersectoraal
Peter van der Zwaal	Cordys

Bijlage 2: Onderzoeksrapport bij Ruimte gewaarborgd

Het *Onderzoeksrapport bij Ruimte gewaarborgd* is los bijgevoegd.